

Egy tudós kultúrpolitikus kalandjai Rómában és a magyar hivatalokban

Gerevich Tibor és a római Magyar Akadémia

Gömbös Gyula miniszterelnök első hivatalos külföldi útja 1932 novemberében az Örök Városba vezetett. Programon kívül és mindenféle előzetes bejelentés nélkül ellátogatott a Palazzo Falconieribe, a *Collegium Hungaricum* otthonába is. Sajtófőnökének jóval későbbi, de minden bizonnyal szavahihető emlékezései szerint: „Szinte megütközéssel beszélte el, hogy míg az intézet egyik emeletén a művésznövendékek félig vagy sehogysen felöltözött női modellekkel hancúroztak, a fölöttük lakó kispapok zavartan és méltatlankodva igyekeztek elmélyülni a breviáriumukba. Nem éppen épületes környezet a papnövendékek számára. Az intézet igazgatóját pedig késő délben a fürdőszobájában találta a miniszterelnök. Van fogalmatok: XIII. Leó pápa – illetve akkor még Pecci Gioacchino Vincenzo kardinális – hatalmas márványoslopos és márványmedencés fürdőmedencéjének langyos vizével locsolgatta a maga nem éppen esztétikus formájú »bájait«. Tudtuk, hogy ettől a perctől kezdve Gerevich Tibornak még a nevét sem lehet kiejteni előtte.”¹

Gömbös Gyula bizonyára nem találta hangulatosnak és nem tartotta szórakoztatónak ezt a meglehetősen valóságsgazú helyzetet, az emelkedettséget és a földhöz ragadtságot egyszerre tükröző, a Francesco Borromini tervezte palota szelleméhez azonban nagyon is illő barokk életképet. Megjelenik minden ezen a freskón: a pucér modellekkel, mint a nimfákkal enyelgő művész-csemeték, az égbe révedő, imáikba belemerülő papnövendékek, és végül az elhízott, élvhajhász Bacchus, a Gonosz megtestesítője. Azaz a meglepett, mit sem sejtve boldogan lubickoló Gerevich Tibor. Aki – Gömbös szerint – nem való ebbe a térbe. Kilóg a környezetéből, nem illik a csupa-márvány fürdőhelyiségbe. De a *Collegium Hungaricum*ba se. Abba az épületbe, ahonnan Pecci bíboros 1878-ban a pápaválasztásra indult, hogy aztán XIII. Leóként a 19. század végének és a 20. század első három esztendejének nagy hatalmú egyházfőjeként váljon ismertté. Mit keres akkor itt egy bohém és felelőtlen tudós? – kérdezhetette a protestáns miniszterelnök a mélyen hívó, katolikus – kiváló egyházi kapcsolatokkal bíró – Gerevichre utalva.

¹ Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai. Szerk., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta, az annotált névmutatót összeáll. Gergely Jenő. Bp. 2004. 162.

A miniszterelnök haragját érzékelve azt gondolhatnánk, hogy Gerevich Tibor semmilyen szerepet sem játszott ezután a Római Akadémiává átkeresztelt *Collegium Hungaricum*-ban, általánosabban az olasz–magyar kulturális külkapcsolatok alakításában.

Mégsem így történt. (Húsz, harminc vagy negyven évvel később bizonyára így történt volna.) A 20. század egyik legnagyobb művészettörténésze, miniszterelnöki nehezeltés ide vagy oda, a továbbiakban is meghatározta a magyar művészettörténetet és a magyar művészek olaszországi – tágabban: európai – bemutatkozási lehetőségeit. Sok irigye, jó néhány haragosa, de számos tisztelője is volt, utóbbiak különösen a hölgyek körében. A Gömbös-látogatást megelőzően is többször támadták már, rendszerint a miniszterelnökéhez hasonló vádakkal illetve őt: elhanyagolja a gondjaira bízott római Collegiumot, nem törődik annak adminisztrációjával és – főleg – pénzügyeivel, a költségvetésben meghatározott kereteket messze túllépve gazdálkodik. Gerevich mindezen rohamokat visszaverte, és valamennyi ütközetből győztesen került ki. Befolyását megtartotta, sőt, még növelte is. Egészen 1944-ig. De még ezután is azon kevesekhez tartozott, akik a két világháború közötti időszak neves, iskolateremtő bölcsészprofesszorai közül megtarthatták katedrájukat. A nagy tisztogatások és 1948–1949 után is, 1954-ben bekövetkezett haláláig. Annak ellenére, hogy a *Szabad Nép* – oly sok tudóstársához hasonlóan – 1945-től őt sem kímélte, az olasz fasizmus szekértolójának bélyegezte. A *Magyar Kommunista Párt* pedig 1947. júniusi, a felsőoktatási reformról készített tervezetében az egyetemről feltétlenül eltávolítandó tanárok között sorolta fel az ő nevét is.²

Mindebben, a rendkívüli tehetség mellett, nyilván fontos szerepet játszott az az életvitel és -szemlélet, amely annyira jellemző volt Gerevichre, és amely oly sokban táplálkozott olaszországi élményeiből, az olasz gondolkodásmód és habitus részbeni átvételéből. Többek között a Gömbös-affér és az ezt megelőző támadások is ennek következményei voltak. No meg annak, hogy mégiscsak olyan intézményeket és szellemi műhelyeket hozott létre, amelyek – minden, félig-meddig talán jogos szemrehányás dacára – a két világháború közötti időszak magyar művészetében kiemelkedő, tudományos életében pedig előkelő helyet foglaltak el. A *Római Magyar Történeti Intézetet*, majd a *Collegium Hungaricumot*: a későbbi Magyar Akadémiát. Továbbá az általa vezetett *Keresztényrégészeti* (1930-tól: *Művészettörténeti és Keresztényrégészeti*) *Intézetet*, ahonnan száznál több művészettörténész és régész került ki a keze alól. Olyanok, akik a 20. század nyolcvanas éveig meghatározták e szakmák fejlődését. Gerevich ügyesen és eredményesen „menedzselte” a tanítványait, akiknek az Intézet 1942-ig 72 kötetben jelentette meg – javarészt doktori – dolgozatait.³

2 N. Szabó József: Tisztogatások a magyar felsőoktatásban (1945–1946). *Magyar Tudomány* 106(1999) 977–989.; Borsodi Csaba: Az egyetem a XX. század második felében 1945–2002. In: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002. Szerk. Szögi László. Bp. 2003. 318.

3 Ld. A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai. In: Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára. Írták tanítványai. Bp. 1942. 293–295.

Mindemellett számos olyan pozíciót töltött be, amely a magyar tudományos eliten belül is kitüntetett szerepet biztosított számára, a magyar–olasz kulturális kapcsolatoknak pedig az egyik – ha nem „a” – legjelentősebb szorgalmazójává és irányítójává emelte. A korszak végén az esztergomi *Keresztény Múzeum* igazgatója, a *Szent István Akadémia* és a *Magyar Tudományos Akadémia* rendes tagja (az MTA Római Magyar Történeti Intézeti Bizottságának elnöke [1937–1940], illetve ügyvezető alelnöke [1940–1944], Művészettörténeti Bizottságának elnöke [1941–1944]), több külföldi akadémia tagja, az *Országos Egyházművészeti Tanács* világi elnöke, a *Műemlékek Országos Bizottságának*, az *Országos Régészeti és Művészettörténeti Társulatnak*, valamint a *Corvin Mátyás Magyar–Olasz Egyesületnek* az elnöke, a *Nemzetközi Művészettörténeti Bizottságnak* állandó titkára, az ekkoriban művészeti és tudományos érdemekért adható legmagasabb magyar elismerés, a Corvin koszorú, illetve számos külföldi kitüntetés tulajdonosa volt.⁴

A római Magyar Akadémia és a római iskola kapcsolatával, az Akadémia történetével többen is foglalkoztak az utóbbi esztendőkből, jómagam is írtam néhány tanulmányt erről.⁵ Azzal viszont annál kevesebben, hogy miért éppen Gerevich volt a megfelelő ember a megfelelő helyen. Illetve, megfordítva: miért gondolták sokan azt, hogy – tagadhatatlan kvalitásai dacára – nem képes maradéktalanul ellátni a Rómában ráruházott feladatokat. A következő – átkötő szövegekkel kísért – dokumentum-összeállításban ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Gerevich és a magyar kulturális külpolitika érdekeinek találkozása

Az 1895-ben Fraknói Vilmos alapította, 1913-ban a *Magyar Tudományos Akadémia* kezelésébe került *Római Magyar Történeti Intézet* az első világháború kitörése, majd Olaszországnak 1915-ben az Antant melletti – tehát az Osztrák–Magyar Monarchiával szembeni – háborúba lépése következtében beszüntette működését. Az őszirózsás forradalom után a köztársasági kormányzat – nemzetközi elszigeteltsége miatt – már 1919 januárjában úgy vélte, hogy kulturális és politikai szempontból egyaránt szükséges a háború előtti kulturális kapcsolatok újbóli felvétele. Különösen fontosnak tartották a *Római Magyar Történeti Intézet* újjáala-

4 A Gerevich Tibor-életrajz és a vele kapcsolatos kutatások hiányára utal, hogy az újabb lexikonok adatai között is ellentmondások találhatók Gerevich tisztségei betöltésének kezdetét és végét illetően, pl. az esztergomi Keresztény Múzeum esetében. Vö. Gerevich Tibor. In: Új magyar életrajzi lexikon. II. D–Gy. Főszerk. Markó László. Bp. 2001. 981–982.; [*élp*]: Gerevich Tibor. In: Magyar múzeumi arcképcsarnok. Főszerk. Bodó Sándor–Viga Gyula. Bp. 2002. 311–312.; Keresztény Múzeum. In: Magyar Katolikus Lexikon. VI. Kaán–kiz. Főszerk. Dr. Diós István. Bp. 2001. 587–590.

5 A legutóbbi összefoglaló kötet tanulmányait Beke Margit, Csorba László, Hetényi Ágnes, P. Szűcs Julianna és Ujváry Gábor jegyezték, ld. Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. Magyar tudományos, kulturális és egyházi intézetek Rómában (1895–1995). Szerk. Csorba László. Bp. 1998.

kítását, hiszen ennek „révén a szigorúan vett tudományos érdekek ápolása mellett alkalom kínálkozik arra is, hogy a magyarság felől általában a művelt nyugat számára megbízható tájékoztatás nyújtassék”.⁶ Ekkor merült föl először Gerevich Tibor római kiküldetésének terve. Tudták róla, hogy fiatalemberként, magyar állami ösztöndíjjal, hosszabb időt töltött Olaszországban. Itt kötött életre szóló barátságot a nagy hatalmú, később államtitkári rangban dolgozó tudóssal, Arduino Colasantival. A *Direzione Generale per le Antichità e Belle Arti* osztályfőnökével, aki egyben az olasz közoktatási minisztérium hivatalos művészettörténeti folyóiratának, a *Bellettino d'Arte*-nek is szerkesztője volt. (Gerevich 1912-ben vele közösen írt tanulmányt a Pálffy-gyűjtemény itáliai képeiről a *Rassegna d'Arte*-ben, ahol már 1906-tól megjelentek írásai.)⁷

A kultuszminisztérium ezért javasolta Gerevichet – aki sok tudós barátjához hasonlóan a Károlyi-rezsimhez, minden ellenérzése dacára még lojális volt, a Tanácsköztársasággal viszont már ellenségesen állt szemben – a *Római Magyar Történeti Intézet* igazgatójának. Joggal gondolták azt, hogy „egyéni tulajdonságain felül az olasz szakkörökkel való személyi összeköttetései is mindenképpen alkalmassá teszik e szerepre”. Az MTA Római Magyar Történeti Intézeti Bizottsága 1919. február 14-i ülésén tárgyalta a minisztérium átiratát. A Bizottság „a miniszternek oly határozott szándékával állt szemben, hogy nem foglalhatott ellene állást, mert ellenkező esetben csak azt érte volna el, hogy a miniszter az állást mégis betölti, az intézetet pedig elvonja az Akadémia vezetése alól”. (Ugyanez a bizottság egyébként 1923-ban sem támogatta egyértelműen Gerevich jelölését.) Végül is a kinevezés nem valósult meg, „a tanácsköztársaság bukása után pedig az [akadémiai] elnökség egy felterjesztésében az ügynek függőben tartását kérte”.⁸

A trianoni békeszerződés következtében az olasz állam tulajdonába került a *Római Magyar Történeti Intézet* épülete, amelynek visszaszerzését már a húszas évek elején megkísérelték.⁹ Ennek érdekében Berzeviczy Albert, az MTA elnöke, 1921 végén beadvánnyal fordult az olasz közoktatásügyi miniszterhez, majd 1922 januárjában kijelentette: római „működésünk igazi bástyája [...] a Római Magyar Történeti Intézet lesz.” Az Intézet újjáalakítása kapcsán a – hajdani Monarchia kulturális és szellemi javainak és örökségének felosztásáról szóló – béketárgyalások eredményes szakértője, Gerevich Tibor neve ismét felmerült. Az Akadémia előterjesztésére a minisztertanács 1922. május 5-i ülése hozzájárult Gerevich Rómába küldéséhez, annak érdekében, hogy „a Római Magyar Történeti Intézet s a modenai Corvin-kódexek ügyében az olasz illetékes körökkel tárgyalást folytasson”. Gerevich római föllépése és stratégiája igen sikeres

6 Ld. A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. Akadémiai Értesítő 30(1919) 109.

7 *Genthon István*: Gerevich Tibor (1882–1954). Művészettörténeti Értesítő 4(1955) 123–124. Gerevich irodalmi munkásságáról ld. Gerevich Tibor irodalmi munkássága. Összeáll. Pálinkás László–Heincz Katalin–Hegedüs Alice. In: Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára i. m. 279–292.

8 A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei i. m. 109. és Jelentés a M. Tud. Akadémia 1919. évi munkásságáról. Akadémiai Értesítő 31(1920) 9–10.

9 Jelentés a M. Tud. Akadémia 1921. évi munkásságáról. Akadémiai Értesítő 33(1922) 82.

volt. A külpolitika és a kultúrdiplomácia – Bethlen István miniszterelnök és Klebelsberg Kuno kultuszminiszter kiváló kapcsolatai révén a húszas években megvalósuló – harmonikus együttműködésének példáját mutatta. (Igaz, hogy Gerevich Tibor esetében nyilvánvaló volt a külügy- és a kultuszminisztérium hasonló céljainak és eredményes kooperációjának oka. Hiszen a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályát akkoriban testvére, Gerevich Zoltán vezette...) ¹⁰

Gerevich Tibor ügyes taktikáját, személyes kapcsolatainak a közügy érdekében (is) történő felhasználását jól szemlélteti az az 1922. augusztus 7-én, Rómából küldött levél, amelyben arról tájékoztatta a nemrégiben hivatalba lépett minisztert, Klebelsberg Kunót, „hogy a tegnapi [olasz] minisztertanács – amint bizalmas úton értesülök – feloldotta zár alól a római magyar történeti intézet épületét és könyvtárát. Az eredmény nemcsak azért öröndetes, mert a magyar állam visszakapja ezt az értéket s a magyar tudomány birtokba veheti ezt a fontos várát, hanem azért is, mert a volt központi hatalmak hasonló intézetei közül mi kapjuk elsőnek a magunkét vissza, aminek azt hiszem, a nemzetközi tudományosság szempontjából nagy morális hatása lesz, s amellett talán hozzájárul Magyarország külföldi presztízsének gyarapításához is. Fontos az is, hogy a házat és könyvtárát ellenszolgáltatás nélkül adják vissza [...]. Ezen a ponton hosszú és nehéz tárgyalásaim voltak. Általam szélessen kiépített stratégiával lehetett csak a célt kivívni, [...] mert az intézet s illetve az épület visszaadása nem kevesebb mint négy minisztérium (közokt[atási], ipari, pénzügyi, kincstári) illetékessége alá tartozik. Eredményt csak úgy tudtam elérni, hogy felülről lefelé dolgoztam. Mielőtt a szakminisztériumokba mentem volna, felkerestem Don Sturztot és Nitit, akikkel régebbi összeköttetésem volt. Don Sturztot azért, hogy mint a kat[olikus] néppártnak teljhatalmú vezére az ő pártjához tartozó közokt[atási] miniszterre gyakoroljon nyomást. Míg Nittinek egyik legbensőbb politikai híve a jelenlegi kincstári miniszter, s bizalmasa és volt munkatársa az ügynek előadója az ipari minisztériumban. Mindegyik részére külön pro memoriát is készítettem. A jóvátételi bizottság elnöke viszont jó barátja Colasantinak. Colasanti általában elképzelhetetlenül sokat segített barátságával és buzgó utánjárásával. [...] Hátra van még a királyi dekrétum kiállítása és aláírása, de ez már csak formalitás, amit azonban lehetőleg kivárok s résen leszek, nehogy valami közbejőjjön. Azért kérek is alázatosan, méltóztass odahatni, hogy a sajtó tudomást ne szerezzen az ügyről mindaddig, míg a királyi dekrétum a zsebünkben nincs, mert esetleg az utódállamok zavart okozhatnak s részt kérhetnek az épületből”. ¹¹

10 *Vitéz Nagy Iván: Magyar diákok külföldi egyetemjárása.* In: A Collegium Hungaricum Szövetség évkönyve 1936. Szerk. Martonyi János. Bp. 1936. 21.; *Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai.* Bp. 1974. 253. – Gerevich kiküldéséről: Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 27 – 1922. máj. 5-i ülés, 73. napirendi pont. – Berzeviczy 1922. januári leveléből idéz, a Gerevich testvérekről, valamint az olasz–magyar kulturális kapcsolatok húszas évek eleji fejlődéséről és ebben a külügyminisztérium politikai hírszerző osztályának szerepéről ír: *Pritz Pál: Magyarsággép és külföldi propaganda a húszas évek első felében.* Századok 128(1994) 1078–1116.

11 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (= OSZKK) Levelestár. Gerevich Tibor Klebelsberg Kunónak 1922. aug. 7-én.

Gerevich mindenekelőtt tehát jó barátja, Arduino Colasanti – aki ekkor már az olasz állami gyűjtemények főfelügyelője volt – segítségével, intrikákba is szívesen belebocsátkozva harcolt az épület visszaszerzéséért. Bizonyára sokak által emlegetett szónoki tehetségének is komoly szerep jutott a tárgyalásokon. A debatteri készségéről legtöbbet emlegetett történet Ipolyi Arnold rendkívül becses és értékes hagyatékához (az esztergomi *Keresztény Múzeum* későbbi törzsanyagához) kötődik, amelyet Gerevich a románok bevonulása előtt, 1919. január elején menekített Nagyváradról Budapestre. A Romániával a gyűjtemény tulajdonjogáról 1923-tól a párizsi Jóvátételi Bizottság előtt folytatott nemzetközi pereskedést végül – nem utolsósorban Gerevichnek köszönhetően – 1926-ban Magyarország nyerte meg.¹² Amikor román tárgyalópartnere a győztesek jogán követelte vissza a hagyatékot, Gerevich csak annyit jegyzett meg: Uram, Ön a háború végéig az Osztrák–Magyar Monarchia főhadnagya volt. Akkor most ki is győzött?¹³

Gerevich 1922-es római küldetése is teljes sikert hozott. Antonio Anile olasz közoktatásügyi miniszter már tíz nappal Gerevich imént idézett tudósítása után, 1922. augusztus 17-én értesítette Klebelsberg Kunót a *Római Magyar Történelmi Intézet* épületének zárlat alóli föloldásáról, s kifejezte abbéli reményét, hogy a két állam közötti, hagyományos történelmi és művészeti összeköttetések hamarosan ismét följújthatóak lesznek. Gerevich kultúrdiplomáciai tevékenységének hamarosan megvolt az egyéni hasznot hozó eredménye is: 1923 tavaszán a *Magyar Tudományos Akadémia* – igaz, hogy nem egységesen, hanem öt szavazattal három ellenében – őt jelölte a visszakapott intézet igazgatójának. A javaslatot a legtöbben örömmel fogadták. Gerevich munkáltatója, a *Magyar Nemzeti Múzeum* nyilván azért, mert e fontos pozícióra egyik tisztviselőjét küldték ki. „Gerevich Tibort a Magyar Nemzeti Múzeum úgy egyéni tulajdonságainál, mint széles látókörű tudományos képzettségénél fogva, nem kevésbé az olasz tudományos és művészeti vezető körökkel való régi kapcsolataira való tekintettel, a szóban forgó állásra felette alkalmasnak találja.”¹⁴

12 *Prokoppné Stengl Marianna*: Az esztergomi Keresztény Múzeum története. Esztergom, 1978. 11–13. – Az Ipolyi-gyűjtemény kisebb része a Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténelmi és Keresztényrégészeti Intézetébe került, ld. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (= ELTE Lt.) 8/a. 31. köt. 1926. ápr. 20-i VI. rendes ülés.

13 Legutóbb erről: *Lelkes Péter*: A tudós, aki szabadságoltatta a sereget. Ötven éve halt meg Gerevich Tibor, a legendás művészettörténész. Népszabadság 2004. jún. 12. 10.

14 MOL K 726 – 1923–290., valamint MOL K 726 – 1923–183., ill. *Fráter Jánosné*: i. m. 253. – Gerevich 1928-ban írott Curriculum vitae-je (MOL K 726 – 1928–1010.) szerint: „szül[etett] 1882. június 14-én Máramarosszigeten. Egyetemi tanulmányait a budapesti és a berlini egyetemen végezte. Majd hosszabb tanulmányúton volt Német-, Francia- és Olaszországban, Belgiumban és Hollandiában. 1907-ben a Magyar Nemzeti Múzeum szolgálatába lépett. 1910: a budapesti tudományegyetem magántanára. 1922 [mint láttuk: valójában 1923]: a római Magyar Történelmi Intézet igazgatója. 1924 óta egyúttal a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilván[ános] rendes tanára. 1928: a római egyetem a magyar történelem és irodalom rendes tanszékére hívta meg, azonban budapesti tanszékét tartotta meg. A Magyar Tudományos Akadémia lev[elező] tagja, a Sz. István Akadémia r[endes] tagja. Alelnöke a Korvin Mátyás magyar–olasz Egyesületnek, titkára az Orsz[ágos] Régészeti Társulatnak. Szerkesztője az Orsz[ágos] Rég[észeti] Társ[ulat] Évkönyvének, társszerkesztője a »Corvina« c. olasz nyelvű

A Római Magyar Történeti Intézet élén

Gerevich már a Történeti Intézet igazgatójaként is csak az év kisebb részét töltötte Rómában, általában négy–öt hónapot. A későbbiekben ellene fölhozott vádakban éppen ez volt ellenfeleinek az egyik legfontosabb és legnyomósabb érve. E néhány hónap során viszont – éppen az előbbiekben bemutatott kiváló kapcsolatairól – a Történeti Intézetet Róma külföldi intézetei között ismertté és megbecsültté tette, magyar állami ösztöndíjasainak tudományos munkáját élénk figyelemmel kísérte és irányította. Nevelési módszere egyszerű, de annál hatásosabb volt. Arra biztatta a kiérkező fiatalokat, hogy ottlétük kezdetekor ne elsősorban a kutatással és elvont tudományos kérdésekkel foglalkozzanak, hanem igyekezzenek minél jobban megismerni és élvezni az olasz életet. Úgy, ahogyan ő is teszi. Supka Magdolna ösztöndíjas kint tartózkodása után hat évtizeddel így emlékezett vissza Gerevich tanácsaira: „Én az egyetemen Gerevich Tibor professzornál végeztem ezt a [művészettörténet] szakot, s egyszer ösztöndíjat is kaptam Olaszországba, második szakom ugyanis az olasz nyelv volt. Mielőtt elutaztam, a professzor ezt mondta: Eszébe ne jusson a könyvtárakat bújni, azt be lehet utólag is hozni. Nézze az életet. Az utcát. Üljön be kiskocsmákba, beszélgessen az emberekkel. Akit nem érdekel az olasz élet, az ne menjen olasz szakos művészettörténésznek.”¹⁵

Maga Gerevich pedig így írt erről, nem sokkal a Történeti Intézet újjáalapítása után barátjának, Hóman Bálintnak – aki ekkor nemzeti múzeumbéli főnöke is volt: „Az intézeti tagok rendszeresen dolgoznak, mindegyiket ráhelyeztem a maga sínjére. Kettő jár az egyetemre, hol 2–3 magasabb collegiumot hallgatnak, ami az olasz nyelvismeret szempontjából is jót tesz; másik kettő a most alapított vatikáni levéltári intézet hallgatója. Délelőttönként levéltárban, könyvtárban, múzeumban kutatnak, s amellet rendszeresen olvastatom őket. Nem akarok belőlük egyszerű akta- vagy műemlékközlőket, kaptafára dolgozó cédlázókat képezni, hanem a felkutatott anyagban témák és problémák felismerésére, az anyag belső feldolgozására serkentem s gyakori megbeszélésekkel vezetem őket. Már az első hetekben örömmel látom, hogy azokból is (Lukacsics, Artner) ki lehet váltani a mélyebb tudományos gondolkodást, akik ilyenre nevelve és szoktatva nem voltak. [...]

Járatom őket múzeumba, képtárba, hova azonban két hétig nem engedtem őket, hogy séta közben, spontán ismerkedjenek meg előbb a műemlékekkel, s nem elskatulyázza; betértünk a templomokba, hogy eredeti helyükön lássák

folyóiratnak. Tagja volt a párizsi magyar békedelegációnak. Tagja volt Olaszországban több nemzetközi jurynek, s számos előadást tartott Olaszország különböző városaiban főként a magyar művészetről. Miniszteri biztos volt az 1926. firenzei grafikai és az 1928. firenzei könyvkiállítás magyar csoportjának, s részt vett több olaszországi képzőművészeti kiállítás rendezésében. A II. oszt. magyar érdemkereszt legfelsőbb kitüntetésében részesült. Az olasz koronarend parancsnoka. A pápai jubileumi arany érdemkereszt tulajdonosa.”

15 *Supka Magdolna* előadása Piliscsában, a Katolikus Egyetemen.

Ld. www.mmakademia.hu/ab/3/308.php

előbb a képeket s ne higgyék, hogy a festészet a képtárak kedvéért van. [...] Kétszer hetenként egymás között is kötelező az olasz beszéd; ilyenkor minden magyar szóért 2 soldo büntetés jár az intézeti boralap javára, amelyről sajnálattal vegyes örömmel állapíthatom meg, hogy még igen szerény.

Havonta egyszeri közös megbeszéléseket rendszeresítetek. Ezeken minden intézeti tag beszámol munkájáról, előadja kutatási aggályait, könyvderiderálást, a munka további perspektíváját. Ha szükséges megfésülöm, sőt megkefélem őket. Módszerüket, felfogásaikat igyekszem tudományosan összehangolni, azt szeretvén elérni, hogy egyénekenkénti munkájuk ne legyen mozaikszerű, valamennyiüket magasabb szempont fogja össze, közös célkitűzés felé haladjon, amiből idővel ki kell alakulnia a római intézet tudományos és szellemi egyéniségének: egy új hangnak az itteni külföldi intézetek koncertjében s új hangnak a magas szellemi életben is.”¹⁶

Gerevich ezen elképzeléseit főként azok osztották, akik már fiatalon komoly tudományos teljesítményeket mutattak fel, és a Klebelsberg Kuno irányította magyar kultúrpolitika alakításában is fontos szerepet kaptak. Ők vele együtt többnyire az Eötvös Collegium „nagy nemzedékéhez” tartoztak, vagy vele nagyjából egyidősek voltak. Érthető módon – ahogyan ez oly sokszor megtörtént már és megtörténik napjainkban is a magyar tudományos és művészeti életben – helyet követeltek maguknak, igyekeztek elfoglalni a jórészt még az idősebb nemzedék birtokolta kulcspozíciókat. Talán a legszembetűnőbbben éppen a külföldi magyar intézetek esetében sikerült ezt elérniük. Rómában Gerevich és később Koltay-Kastner Jenő, Berlinben Gragger Róbert, majd Farkas Gyula, Bécsben az „öregúr”, Károlyi Árpád mellett a Történeti Intézetet a gyakorlatban irányító Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc és Miskolczy Gyula (utóbbi kettő később ténylegesen is igazgató lett) valamennyien az Eötvös Collegium diákjai voltak. Fő céljuk nem a társadalom megváltoztatása, hanem szakmájuk megújítása volt. Általában konzervatív reformerek voltak. 1882 és 1894 között születtek, 1904 és 1919 között végeztek, s mindnyájan viszonylag fiatalon futottak be karriert. A náluk néhány esztendővel idősebb Klebelsberg Kuno már minisztersége előtt, a *Magyar Történelmi Társulat* elnökeként is számított rájuk, minisztersége idején pedig rájuk építette nagyravágyó és részben meg is valósult elitképzési programját és kulturális külpolitikáját. A velük egykorú, szinte mindegyikükkel barátságot ápoló Hóman Bálint ugyanígy bízott bennük, könyvtár-, majd múzeumigazgatóként, illetve a kultuszárca – szellemi és fizikai értelemben is – tekintélyes, nagy hatalmú vezetőjeként. „A mi nemzedékünk az első csatársorba került – értékelte e helyzetet 1926 tavaszán minden idők egyik legkiválóbb magyar kulturális menedzsere, a berlini tudományegyetem Magyar Intézetét és az ottani *Collegium Hungaricumot* vezető Gragger Róbert. – Vagyunk néhányan, Hóman, Szekfű, Gerevich, akiket nemcsak közös törekvések, hanem igaz barátság fűz össze. Mindnyájan érezzük a nagy felelősséget és én bízva bízom, hogy tízévi további

megfeszített munka után a következő generációknak nem lesz okuk nekünk szemrehányást tenni.”¹⁷

Graggernek, aki Gerevichhez hasonlóan ki nem állhatta az életidegen, kizárólag az „emelkedett, magas tudománynak” élő, elefántcsonttoronyba zárkózó szobatudósokat, már csak néhány hónapja maradt hátra e sorok papírra vetése után. Ám mind ő, mind az előbb felsoroltak, neves és ismert tudósai, egyben pedig meghatározó kultúrpolitikusai voltak a két világháború közötti időszaknak. Nem véletlen, hogy sokan irigykedtek rájuk, hiszen rendszerint negyvenedik életévük előtt kerültek vezető tisztségbe. Mindez pedig szokatlan volt a Szekfű által mesterien jellemzett „neobarokk társadalomban”.

Gerevich igazgatóságát is többen megkérdőjelezték. Szmrecsányi Miklós püspök már 1925-ben arról értesült, hogy Gerevich lemondani készül, a munkáját titkárként segítő Tóth László pedig 1926 májusában „közbevetőleg és teljesen bizalmasan” érdeklődött Hómannál afelől, „hogymi igaz abból, mintha [...] [Gerevichnek] az Intézet vezetése körül kellemetlenségei volnának a minisztérium, illetőleg az akadémiai bizottság részéről; erről itt szélteben-hosszában sutognak, de senki biztosat nem tud.”¹⁸ Ráadásul úgy tűnt, hogy nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezése is akadályozza igazgatói teendői ellátását.

A budapesti tudományegyetem bölcsészkarja már 1921 novemberének végén határozott arról, hogy keresztény régészeti tanszéket állít föl, amelynek élére Gerevich Tibort hívja meg – tehát nem a szokásos pályázati úton kívánja betölteni az állást. A terv megvalósulását anyagi okok hátráltatták, ezért csak 1924-ben tértek vissza rá. A fakultás május 6-i ülésén döntöttek arról, hogy Gerevich kinevezését felterjesztik a miniszterhez, de csak abban az esetben, ha Gerevich – előzetes nyilatkozata alapján – elfogadja azt, és megvált a *Római Magyar Történelmi Intézet* vezetői posztjától. Ugyanezen esztendő novemberében a Kormányzó kinevezte nyilvános rendes egyetemi tanárnak Gerevichet, aki 1925 januárjában bejelentette, hogy lemondott a római intézet igazgatóságáról.¹⁹ Ezt azonban Klebelsberg nem fogadta el, sőt, az 1925–1926. tanév második félévére szabadságot adott neki. Ez komoly felzúdulást váltott ki a karban. Méhelly Lajos többek aggodalmát fogalmazta meg, amikor 1925. március 5-én kijelentette: „A most felolvasott miniszteri leirat nyomtatékos tanúbizonysága annak, mennyire igazunk volt nekünk, akik a keresztény archeológiai tanszék felállítását és illetően betöltését ellenezük.”

A kinevezett új tanár éppen csak hogy letette a hivatalos esküt, máris szabadságra megy; most, amikor a szorgalmi idő derekán vagyunk!

Arról nem is szólva, hogy a kinevezett tanár régi állásának megtartásával nem teljesítette a Kar iránt kötelezően vállalt föltételt, nyilvánvaló, hogy vagy a római intézet, vagy az újonnan létesített tanszék, vagy pedig mind a kettő fölösleges.”

17 OSzKK Levelestár. Gragger Róbert Magyar Zoltánhoz. 1926. márc. 9.

18 OSzKK Fond 15/1506. Szmrecsányi Miklós Hóman Bálinthoz. 1925. jún. 3.; OSzKK Fond 15/1580. Tóth László Hóman Bálinthoz. 1926. máj. 21.

19 ELTE Lt. 8/a. 29. köt. 1924. máj. 6-i V. rendes ülés, ill. 30. köt. 1925. jan. 14-i III. rendes ülés.

Ezek után nem meglepő, hogy végül a fakultás egyhangúlag elfogadta Petz Gedeon azon indítványát, miszerint: „Mondja ki a kar, hogy elvárja dr. Gerevich Tibortól, hogy azt a feltételt, melyet a kar a meghívás előtt kikötött, teljesíteni fogja, és hogy azt az ígéretét, melyet a római intézet igazgatói állásától való megváltására vonatkozóan tett, beváltja. Addig, amíg dr. Gerevich Tibor ny[ilvános] r[endes] tanár a kar ezen kívánságának eleget nem tesz, a kar a miniszteri leirat tudomásulvételét és az ügyben való további intézkedését függőben tartja.”²⁰

Egy jó hónappal ezután tárgyaltak ismét az ügyről. 1925. április 30-án Áldásy Antal dékán bemutatta Klebelsberg levelét, „melyben Gerevich Tibornak hozzá intézett kérvényére a római magyar történeti intézeti igazgatói megbízatásáról történt lemondását elfogadja, azonban további intézkedésig megbízza őt az intézet ideiglenes vezetésével és felügyeletével, oly módon, hogy ennek a megbízatásnak akként tegyen eleget, hogy az egyetemi tanszékből folyó teendőivel összeegyeztethető legyen”. Gerevich pedig kijelentette, „hogy bármily laza megbízatást csak akkor és oly mértékben fogad el, ahogyan ezt a kar helyesnek találja, mert működését teljesen tanszéke ellátásának akarja szentelni”. A kar megint csak Petz Gedeon javaslatával értett egyet – ismét csak egyhangúlag. Eszerint: „a tanszék érdekeinek szempontjából nem egészen megnyugtató, hogy Gerevich »további intézkedésig«, tehát szabatosan megállapított határidő nélkül, végezheti a római intézet igazgatását [...]. Azt javasolja, hogy a kar pontosan állapítsa meg a végső határidőt olyformán, hogy Gerevich szabadságolása után [...] véglegesen fejezze be római intézeti megbízatását és szept. 1-től kezdve kizárólag a karunkon levő keresztény archeológiai tanszékkel járó teendőinek éljen. Egyúttal megjegyzi, hogy Gerevich előzőleg kijelentette előtte, hogy a karnak egy ily értelmű esetleges intézkedését magára nézve készséggel elfogadja.”²¹ Bár Gerevich ígéretei ellenére a kérdés ezután sem oldódott meg, a két stallum összeférhetetlensége többet már nem került szóba a kari tanácsuléseken.

Gerevich a tanszék és a római intézet élén egyaránt megtartotta a helyét. Elsősorban nyilván amiatt tehette ezt, mert a külföldi magyar intézeteket felügyelő miniszter, a „Klébi” – ahogyan barátai, de haragosai is beczték gróf Klebelsberg Kunót – terveiben kitüntetett szerepet kapott Róma. Klebelsberg Gerevichhez, de a húszas években még a legtöbb nyugat-európai politikai elemzőhöz hasonlóan is lelkesedett Mussoliniért, a gyorsan fejlődő, megújulni látszó, fasiszta Olaszországért. Bécsben és Berlinben a „magyar kultúra külföldi őrszemeiként” 1924-ben indultak a miniszter elitképzési céljait szolgáló és a legjobb értelemben vett kulturális propagandát megvalósító *Collegium Hungaricumok*. A következő helyszín mind Klebelsberg, mind pedig Gerevich elképzeléseiben Róma volt. Nem véletlenül, hiszen Magyarországot a legfontosabb nyugat-európai szellemi hatások egész történelme folyamán a német és az osztrák tartományok, valamint Itália felől érték, általában Bécs közvetítésével. Ahogyan azt a Klebelsberg után a korszak kultúrpolitikáját meghatározó Hóman Bálint,

20 Uo. 30. köt. 1925. márc. 5-i IV. rendes ülés.

21 Uo. 30. köt. 1925. ápr. 30-i V. rendes ülés.

az 1945-ben indexre került *Külpolitikai irányok a magyar történelemben* (1931) című, kiváló külpolitika-történeti vagy inkább történetpolitikai esszéjében is kifejtette, akkor még a többirányú magyar tájékozódás szükségessége mellett érvelve. Természetesen Párizs sem maradhatott ki e sorból: ott is tervezték *Collegium Hungaricum* alapítását. Végül azonban „csak” egy tanulmányi központ jött létre 1927-ben, mivel a gazdasági világválság következtében ezt nem sikerült továbbfejleszteni. Nem maradt pénz a költségvetésben eredetileg szereplő tétel, a párizsi Collegium épületének megvételére.

A Collegium Hungaricum alapítása

A római *Collegium Hungaricum* alapítása politikai szempontból is fontos volt. A húszas évek közepén ugyanis Olaszország volt az első állam, amely Magyarország revíziós céljainak legalább részbeni jogosságát – ha még csak félig hivatalosan is, de – elismerte, s ezáltal lehetővé tette, hogy Magyarország kitorjjon korábbi külpolitikai elzártságából. Gerevich számára pedig művészetpolitikai elképzeléseinek követésére kínált kedvező alkalmat a Történeti Intézettel szemben már nemcsak historikusokat, hanem egyéb tudományzakok képviselőit, mindenekelőtt művészeket fogadó Collegium létrehozásának eszméje. Hitvallása szerint ugyanis a modern művészet menny-föld-pokol hármasságában az avantgárdtól, különösen annak legmegvetettebb szláv és germán változataitól, a francia impresszionistákon keresztül vezetett az út az „új olaszokig”. Azaz az alvilágból a Paradísoba.²² A húszas években „futtatott” olasz művészek egyáltalán nem voltak konzervatívnak nevezhetőek, az állam támogatását mégis bőségesen élvezték. Forma- és színviláguk legalább olyan távol állt az ízlésében a 19. század második felében megrekedt, egyik kedvenc festőjének a legfeljebb derék kismesternek vagy iparosnak nevezhető, jóindulattal is csak másodrangú Dudits Andort valló Klebelsbergétől, mint Gereviché az avantgárdokétól. Ennek ellenére – és éppen ez jelzi a miniszter államférfiúi nagyságát – a Gerevich szaktudására sokat adó, abban erősen bízó Klebelsberg hagyta magát meggyőzni. Sőt támogatta, hogy Gerevich művészetpolitikai elképzelései minél teljesebben megvalósuljanak. Ennek köszönhető a két világháború közötti magyar művészettörténet egyik legtöbbet tárgyalt, ám egységes stílusjegyeket alig-alig fölmutató irányzata, a római iskola létrejötte.²³

Gerevich római tervével kapcsolatosan örömmel újságolta 1927 elején: „Az Intézet új, nagyobb székhelyeül találtam más házat, többet is, XVI. századi mű-

22 P. Szűcs Julianna: A művészettörténész mint kultúrpolitikus. Gerevich Tibor vonzásai és válaszai. *Kritika* 1997. 2. sz. 27–29.

23 A római iskoláról: P. Szűcs Julianna: A római iskola. Bp. 1987. Ennek kissé rövidített, némileg módosított változata: P. Szűcs Julianna: A „római iskola”. In: Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában i. m. 95–126.; Zwickl András: A korszerű reprezentáció kísérlete – a római iskola. In: *Andrási Gábor–Pataki Gábor–Szűcs György–Zwickl András: Magyar képzőművészet a 20. században*. Bp. 1999. 96–101.

emléket, freskókkal stb. – szóval ami kell s lefőzzük Berlint.”²⁴ Klebelsberggel közös szándékainak kivitelezésére nagyszerű alkalmat szolgáltatott a miniszter 1927. március 15. és 18. közötti hivatalos római látogatása. Ennek legfontosabb célja Bethlen István közelgő olaszországi utazásának előkészítése és a Történeti Intézet kibővítése, *Collegium Hungaricum* má fejlesztése volt. A vizitet Gerevich készítette elő. „Miközben ezt a levelet írom, itt ül mellettem Tibor is – írta Tóth László intézeti titkár –, aki most jött az egyetemről Klébi fogadtatásának utolsó részleteit is tisztázva. Klébi előadása az egyetem aulájában lesz. Fasiszták fognak sorfalat állni, amikor bevonul, délszaki növények, s az egyetemen magyar zászló fog lobogni. Amikor holnap reggel 9-kor megérkezik, a vasútnál Fedele fogadja, le lesz filmezve. Szintúgy az egyetemi bevonulás is. [...] Csak még Mussolini hiányzik díszmagyarban az állomáson.”²⁵

A „római magyar történeti intézetet most a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar állam közös erővel tartják fenn – mondotta Klebelsberg a római egyetem aulájában 1927. március 16-án, tiszteletbeli doktorrá avatásakor –, az én jelenlegi utazásomnak pedig egyik főcélja az, hogy ez intézménynek oly Collegium Hungaricum má való kifejlesztését megtárgyaljam, mely nemcsak a múlttal foglalkozik, hanem az eleven jelent keresi és a magyar ifjúságot ide vezeti ebbe a fascizmus által csodálatos pezsgésbe hozott olasz életbe.” Mivel pedig Olaszország a térség „kimagasló nemzetévé” vált, nyelve hamarosan világnyelv lesz, ezért az olasz szakos magyar fiatalok itteni továbbképzése magyar szempontból is roppant fontos. Mellettük – Olaszország és Róma esetében értelem-szerűen és Gerevich intencióinak megfelelően – elsősorban művészek, de különböző tudományterületek képviselői is ösztöndíjat kapnak majd a *Collegium Hungaricum* má. „Mint historikus nem becsülhetem le a történelmi stúdiomok jelentőségét – fűzte hozzá a miniszter –, mégis úgy érzem, hogy most az olasz jelen és az olasz jövő nekünk magyaroknak sokkal fontosabb. [...] Nem is azért jöttem körükbe, hogy a magyar–olasz szellemi együttműködésről csupán beszéljek, hanem azért, hogy a Collegium Hungaricum alapítása révén ez eszmény megvalósítása érdekében cselekedjem.”²⁶

Cselekedni persze sokkal inkább a kultuszminisztérium római kiküldöttje, Gerevich cselekedett. Klebelsberg látogatása után hazatért ugyan, de júliusban ismét Rómában találjuk. „A legnagyobb római esemény – jelentette Tóth László –, hogy Tibor megérkezett és nyomban felvette a tárgyalások elejtett fonalát a Falconieri-palota megvásárlása ügyében. Úgy látszik, a dolog sikerülni fog, a bizonytalan pénzviszonyok miatt itt komoly vevő egy ilyen objektumra nemigen akad, Medicinek [a palota tulajdonosának, U. G.] pedig a pénzre sürgős szüksége van, tekintve, hogy négy nő sűrög-forog körülötte. Csak már rendben volna a házvétel ügye, akkor az Intézet jövőjének kérdése mindenestre nyugvópontra jutna.”²⁷

24 OSzKK Fond 15/579. Gerevich Tibor Hóman Bálinthoz. 1927. jan. 26.

25 OSzKK Fond 15/1580. Tóth László Hóman Bálinthoz. 1927. márc. 14.

26 *Gróf Klebelsberg Kuno*: Külföldi egyetemeken tartott előadások. II. In: *Uő beszédei, cikkei és törvényjavaslatai*. 1916–1926. Bp. 1927. 234–235. és 249–252.

27 OSzKK Fond 15/1580. Tóth László Hóman Bálinthoz. 1927. júl. 28.

A várt esemény hamarosan bekövetkezett. 1927. szeptember 12-én, Mussolini személyes közbenjárása következtében igen kedvező feltételekkel, a házadó fizetésének kötelezettségétől mentesítve, sikerült a Palazzo Falconieri-t az újonnan alapítandó római *Collegium Hungaricum* számára megszerezni. Klebelsberg miniszteri működése egyik legszebb napjának nevezte ezt az eseményt. Ő biztosította a politikai hátteret, ő szerezte meg mindehhez a kormány, azon belül a mindig vonakodó és a nem rövidesen megtérülő kiadásokat mindig ellenző pénzügyminiszter jóváhagyását. Ugyanakkor Gerevich volt a kivitelező: az előnyös feltételek minden bizonnyal az ő kapcsolatainak és tárgyalókészségének voltak köszönhetőek. Klebelsberggel együttműködve pedig sikerült azt is elérnie, hogy a magyar–olasz szellemi kapcsolatok erősítésében aktívan közreműködő olasz méltóságok, köztük Fedele közoktatásügyi miniszter, magyar állami kitüntetést kapjanak. Őt magát pedig, kulturális érdemeiért II. osztályú magyar érdemkereszttel jutalmazták. Ugyanakkor, mivel anyagi okokból egyszerre több magyar intézményt nem lehetett Rómában fönntartani, az általa vezetett Történeti Intézet is a Falconieri-palotába költözött.²⁸ A *Collegium Hungaricum* kialakításával szintén őt bízta meg Klebelsberg. Ismét az eseményekről rendszeresen beszámoló Tóth Lászlót idézem: „a Palazzo Falconieri ügye teljesen rendben van, ki van fizetve és a palota jövő júliusig successive birtokunkba is jut. Medici magánlakása már februárban átadásra kerül s Tibor úgy tervezi, hogy ő akkor már át is költözik oda. A további program még nincs tisztázva, mert a palotán

28 Az épület megvételéről ld. Klebelsberg Gerevich Tiborhoz intézett 1927. júl. 10-i leiratát: „Római tartózkodásom alatt Méltósággal együtt [...] tárgyalásokat folytattam a Palazzo Falconierinek római Collegium Hungaricum (Regia Academia Ungherese) céljaira való megvétele tárgyában. [...] A vétel lebonyolítására a szükséges fedezettel rendelkezem, amely a líra mai árfolyama szerint 1.824.000 pengőt tenne ki. Mivel a római magyar Collegium Hungaricum szervezését és megnyitását nem óhajtom tovább halasztani, felkérem Méltóságodat, hogy a Palazzo Falconieri megvételére vonatkozó tárgyalásokat [...] újból kezdje meg és a vételt jóváhagyásomtól feltételeztesse a fentebbi árhatár figyelembevételével lehetőleg mielőbb létrehozni szíveskedjék. [...] Méltóságod a vételt a Gyűjteményegyetem nevében és részére eszközöli, mivel a Falconieri-palota annak idején a Gyűjteményegyetem nevére lesz telekkönyvezve. [...] Római tartózkodásom alkalmával az olasz miniszterelnök úr kilátásba helyezte, hogy a palotavétellel járó kincstári illetékek elengedésére irányuló kérelmet a maga részéről nyomatékosan fogja támogatni, ami további költségektől kímél meg bennünket.” (MOL K 726 – 1927–409.) A minisztertanács 1927. szeptemberében hozzájárult ahhoz, „hogy az 1927/28. évi pótberruházási programba 600 000 P[engő] fel legyen vehető a római Collegium Hungaricum részére ingatlanvétel céljából”. (MOL K 27 – 1927. szept. 2-i ülés, 14. napirendi pont.) A házadó fizetése alóli mentességről ld. Haász Aladár miniszteri osztálytanácsosnak a Gyűjteményegyetemhez 1928. jan. 4-én intézett átiratát: „a m[agyar] kir[ályi] külügyminiszter úr 1927. december hó 23-án arról értesített, hogy a quirináli m. kir. követség jelentése szerint az olasz külügyminisztérium [...] hivatalosan közölte, miszerint kérelmünknek megfelelően elrendeltetett, hogy a Falconieri-palota 1927. szeptember 12-től kezdve házadótól mentesíttessék.” (MOL K 726 – 1928–15.) Klebelsberg mint élete egyik legszebb napjáról szól a Falconieri-palota megszerzéséről: Klebelsberg Kuno levele Friedrich Schmidt-Otthoz 1927. nov. 3-án (OSzKK Levelestár). Az olasz államférfiak kitüntetéséről ld. MOL K 27 – 1927. nov. 11-i ülés, 3. napirendi pont. Gerevich kitüntetéséről: MOL K 27 – 1927. nov. 21-i ülés, 27. napirendi pont.

átalakítások szükségesek, hogy az intézet céljaira megfelelő legyen. Ezeket az átalakításokat Tibor maga akarja vezetni, hogy megfelelő s az ő ízlése szerint legyen.” Tóth azonban az aggályait sem hallgatta el. Ezek oka az volt, „hogy Tibor semmi áron se akarja elfogadni a római egyetemen a magyar tanszéket, hanem minden körülmények közt meg akarja tartani kétlakiságát, annyi változtatással, hogy a jelenleginél valamivel több időt töltene Rómában. Ez az, amitől én félek némiképpen. Mert egy 30 tagú intézetet, amely [nem] éppen homogén elemekből van összetéve (tudósok, művészek, egyetemi hallgatók) nagyon bajos több hónapra szabadjára, az igazgató közvetlen vezetése nélkül hagyni. [...] Kiváltképpen azért is, mert ez az új intézet Tibornak a legszemélyesebb alkotása, sok politikummal átszőve, amelynek csak ideiglenes, hosszabb-rövidebb időre való szabadjára engedése is nagyon kényes dolog. Őt itt Rómában valóban senki sem pótolhatja a jelenlegi körülmények között. Az viszont kétségtelen, hogy a római egyetemen magyar professzornak lenni az ő számára jelenleg már nem jelentene semmi előrelépést.”²⁹ A pótolhatatlan Gerevichet az olasz uralkodó ennek ellenére is kinevezte 1927 decemberében a római egyetem tanárává,³⁰ de – mint a későbbi fejleményekből kiderül – Gerevich nem fogadta el e megtiszteltetést.

A Collegium kurátora

Ugyanakkor örömmel vállalta el a *Collegium Hungaricum* kurátorságát. Klebelsberg a Kormányzónak írott előterjesztésében 1929. június 17-én kijelentette: „A Falconieri-palotában elhelyezett Római Magyar Intézet (Collegium Hungaricum) a folyó év elején új keretei között megkezdte működését”. Kurátornak azért javasolta Gerevichet, mert a *Római Magyar Történeti Intézet* igazgatójaként „eddigi működése folyamán értékes összeköttetései révén is nagy szolgálatokat tett úgy a magyar–olasz szellemi kapcsolatok megerősítése, mint az olasz–magyar barátság kimélyítése érdekében”.³¹ Bár Gerevich a kurátori kinevezését hivatalosan csak 1929 októberében kapta meg, Klebelsberg már ugyan ezen esztendő júliusában mint kurátort értesítette arról, hogy: „A római Collegium Hungaricum elhelyezésére szolgáló Falconieri-palota megvásárlására az 1927. évi 2738 eln. számú rendelettemmel kiutalványozott (1 800 000 P) 5 807 104,36 lírára vonatkozó elszámolás számvevőségem által megvizsgálatván, az 5 752 740,50 líra kiadással és 54 363,86 líra pénzmaradvánnyal helyesnek és elfogadhatónak találtatott, miről címet felmentvényképp értesítem.”³²

Ennek a miniszteri jóváhagyásnak némileg ellentmondott az a vizsgálat, amelyet Magyary Zoltán, a kultuszminisztérium tudománypolitikáért és kulturális külkapcsolatokért felelős osztályának vezetője 1929. december 18-án zárt

29 OSzKK Fond 15/1580. Tóth László Hóman Bálinthoz. 1927. szept. 26.

30 OSzKK Fond 15/1580. Tóth László Hóman Bálinthoz. 1927. dec. 20.

31 MOL K 636 – 440–11–28/1929. Gerevich kurátori kinevezéséről a minisztertanács 1929. máj. 17-i ülésén tárgyaltak (MOL K 27 – 1929. máj. 17-i ülés, 27. napirendi pont).

32 MOL K 636 – 1929/30 – 440 – 2 (Berlin, München, Nápoly, Párizs, Róma) – 49/1929.

le a *Collegium Hungaricum* átalakításáról és gazdálkodásáról. Gerevichet ekkor érte az első igazán komoly támadás – az érveket olvasván jórészt joggal. Bár meglehetősen gyakorlatias ember volt, s mindig a felszínen tudott maradni, úgy tűnik, a pénzügyekhez valóban nem sokat értett. Másrészt az egyébként kiterjedt – és előtte a másoknak zárt kiskapukat is megnyitó – kapcsolatait nyilván túlértékelte. Azt gondolta, hogy meggyőző ereje segítségével mindent el tud intézni.

Ugyanakkor több mint valószínű, hogy Magyary szemrehányásaiban és Gerevichcsel szembeni éles kritikájában szerepet játszott a féltékenység is. A saját, minisztériumban betöltött pozícióját veszélyeztette ugyanis Gerevich túlságos önállósága és öntörvényűsége, az olasz–magyar kulturális érintkezést szinte egy személyben irányító tevékenysége. Két nagyszerű elme küzdelme volt ez. Magyary Klebelsberg egyik kulcsembereként dolgozott a minisztériumban, de tudományos téren is maradandót alkotott. A magyar közigazgatástudomány talán legnagyobb 20. századi alakja volt, mára sokat idézett klasszikusává vált. (Jóval többen és többször emlékeztek róla az utóbbi időben, mint Gerevichről.) De melyek voltak Magyary fő vádjai a 26 oldalas jelentésben?

Beszámolt arról, hogy Klebelsberg 1928. október 2-án a Falconieri-palota átalakítására 240 777, berendezésére 248 000 pengő elköltését engedélyezte. Miután az átalakítási munkálatok megtörténtek, 1929 júniusában az átvételre minisztériumi bizottságot küldtek ki, amelynek Magyary is tagja volt. Bár a számlák egy része hiányzott, így azok teljes felülvizsgálata nem volt lehetséges, „megállapítható volt azonban, hogy az átalakítási munkálatoknál túllépés van, ugyanakkor a berendezésre szánt összeget nem költötték el”.

Az épületet az 1928. szeptember 1. határidő helyett csak 1929. január 15-én lehetett – az addig ott lakók távozása után – a vállalkozóknak átadni. Mivel ösztöndíjasok már az 1928–1929. tanévben is érkeztek a *Collegium Hungaricum*-ba, közülük azok, akik a Fraknoi-villában nem fértek el, „munka közben beköltöztek [a Palazzo Falconieribe] s ennek következtében jelentékeny regie-költség merült fel”. Sok egyéb, nem várt kiadás is jelentkezett. Ezekről Gerevich „további előterjesztést nem tett, hanem munkák készültek és megrendeltek, amelyek részben nem is az épületnek munka közben megállapított rossz állapotának helyreállítására vonatkoztak”. Végül is a „*Collegium Hungaricum* 1928 őszén kezdte meg a Palazzo Falconieribe való beköltözést. De ottani üzemét csak 1929 februárjában kezdte meg, a melléképület pedig csak 1929 nyarán készült el, úgy hogy csak a folyó [1929–1930.] tanévvel kezdődött meg az intézet teljes üzeme összes helyiségeiben.”

Magyary állítása szerint a bécsi és a berlini Collegiumokkal szemben a római pénz- és vagyonkezelése, illetve számvitele szabálytalan volt. Az ezekről kiadott minisztériumi rendeletet többszöri figyelmeztetés ellenére sem tartották be. „1929 áprilisában már 22, májusban 25, júniusban 27 alkalmazott volt. Ezzel szemben a folyó évi költségvetésben engedélyezett létszám, amellyel az üzemet vezetni tudni kell: 9.” Emellett „az intézetnél szokatlan módon nagyszámú előlegek is adtak a rendelkezésre álló pénzkeretektől”, többször az ott dolgozók-

nak, Várady Imrének és Tóth Lászlónak, illetve a Gerevich vezette budapesti egyetemi tanszéknek is.

Az 1929–1930. évi költségvetésről szóló július 8-i miniszteri rendelet felhívta a figyelmet arra – tette hozzá Magyary –, hogy annak „betartása feltétlenül kötelező”, a személyzeti létszámkerettel együtt. Nem engedélyezték a gondnok és a gépíró, illetve külön nappali és éjjeli portás alkalmazását, és az ösztöndíjas-kiadásokban (lífthasználat, mosás, melegvíz-szolgáltatás, zsebpénz-juttatás stb.) messzemenő takarékoságot követeltek. A minisztérium határozott utasításait azonban ezután sem követte a Gerevich vezetése alatti római Collegium.

Így Magyary 1929. decemberi jelentésében megállapította, hogy a gazdálkodás a „megfelelő rendelkezések és ismételt szóbeli figyelmeztetések ellenére a kellő fegyelemmel még mindig nem megy, [...] a múlt évben és a folyó évben is vannak olyan kiadások, amelyek kifejezetten a rendeletbe ütközők és amelyeket ezért a számadások vizsgálata során nem lesz lehetséges elismerni.” Mindezért egyértelműen Gerevichet tette felelőssé, annál is inkább, mivel az „intézet évi költségvetésének túllépései részben kifejezett írásbeli tilalom ellenére történtek”.

Ráadásul – folytatódott Gerevich bűnlajstroma – „Tóth László és Várady Imre kérdéseimre ismételten azt a választ adták, hogy amikor Gerevichnek figyelmét felhívták arra, hogy egyes rendelkezései a költségvetési előírásokat sértik, Gerevich azt felelte nekik, hogy neki mindkettlen feltétlenül alá vannak rendelve és hogy ezeket a túlkiadásokat ő majd a minisztériumban elintézi. [...] Gerevich arra is szokott hivatkozni, hogy ő műtörténész, tudós stb. és ezekhez a költségvetési és bürokratikus szabályokhoz nem ért. Gerevich azonban közismerten oly eszes ember, hogy logikai abszurdum azt feltételezni, hogy állandó figyelmeztetések ellenére évek során sem lett volna képes megtanulni azt a számviteli rendet és számadási fegyelmet, amelyet sok kisebb intelligenciájú egyén könnyen megért és pontosan betart. [...] Mindezeknél fogva megállapíthatónak látszik az, hogy a bekövetkezett állapotokért Gerevich Tibor felelőssége kétségtelen, valamint, hogy az intézet szervezetének és Gerevich jogkörének megreformálása halaszthatatlanul szükséges.”

Magyary – miután magáról ebben az ügyben minden felelősséget elhárított – kilencpontos javaslatot tett a *Collegium Hungaricum* gazdálkodásának és szervezetének újbóli szabályozására. Ennek legfontosabb passzusa szerint: „Gerevich Tibor kurátor különböző állásoknak nehezen összeegyeztethető halmozásából kifolyólag az intézet tényleges vezetését ellátni nem tudja. Ő a budapesti egyetem nyilvános rendes tanára, az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, a római Collegium Hungaricum kurátora és azonkívül hol egyik, hol másik minőségben számos hosszabb külföldi megbízást lát el, ez idő szerint például, mint az Esztergomi Keresztény Múzeum igazgatója, képeket vitt ki Londonba. Egyetemi előadásait is tehát kénytelen elmulasztani, nemcsak abban az időben, amit Rómában tölt, hanem mint látjuk, esztergomi állása miatt is. Kétségtelen, hogy Gerevichnek olasz nyelvtudása és kitűnő olaszországi összeköttetései és némely más egyéni tulajdonságai nélkülözhetetlenné teszik, hogy őt a magyar–olasz kulturális kapcsolatok szolgálatában felhasználtassék [sic!]. A szerzett tapasztalatok

után azonban kívánatos, hogy a római Collegium Hungaricum igazgatásában való részvétele akként állapíttassék meg, hogy az Várady Imrének, valamint a papi osztály tekintetében Luttor Ferencnek felelősségét ne korlátozza. [...] E javaslatban az is benne van tehát, hogy Gerevich Tibor, aki rendszertelenül van lenn Rómában és nem elég ideig, a pedagógiai vezetésbe való avatkozástól is tartózkodjék, illetőleg hatásköre erre nézve kizárassék, s inkább a magyar–olasz kulturális kapcsolatok ápolása és a nem emelendő tiszteletdíjának keretében lehetséges reprezentálás teendőit lássa el.”

Magyary úgy vélte, hogy a római magyar tanszék ügye Miskolczy Gyula várható kinevezésével az 1930–1931. tanév elejére meg fog oldódni. Szükségesnek tartotta, hogy a Történeti Intézet vezetésére alkalmas Miskolczy „Gerevich Tibortól semmilyen tekintetben függő viszonyba ne kerüljön.” A papi osztály irányítására Luttor Ferencet tartotta hivatottnak. A művészeti osztállyal kapcsolatban pedig – a leginkább ez fájhatott a visszasságokban bizonyíthatóan ludas Gerevichnek – javasolta, hogy az itteni ösztöndíjasok számát korlátozzák. Annak érdekében, hogy ne kelljen nekik a főépületben lakást és műtermet adni, „mert a modellek odajárása a papi osztály ottani elhelyezésével összeegyeztethetetlen”.³³ (Mint láttuk, három esztendővel később ugyanezt az érvet Gömbös is hangoztatta Gerevichcsel szemben.)

Magyary jelentése nyomán 1930 júniusában fontos szervezeti változtatásra került sor a Collegiumban. Klebelsberg Gerevichet – aki kurátori tisztségét egyelőre még megtarthatta – fölmentette az igazgatással járó teendők alól, és Miskolczy Gyulát bízta meg ezek ellátásával. Indoklása szerint „Gerevich Tibor egyetemi tanár [...] tanszéki kötelességeinek ellátása végett az év nagy részében Budapesten köteles tartózkodni, és az intézet tanulmányi és háztartási vezetése tekintetében egyaránt hátrányok származtak abból, hogy csak nagy megszakításokkal tartózkodhatott Rómában”. Miskolczyt – aki 1930 őszétől a római egyetemen létesített magyar tanszék nyilvános rendes egyetemi tanára lett – ez év októberében nevezték ki hivatalosan igazgatónak.³⁴

33 MOL K 636 – 440– 40 (Párizs, Róma)– 21/1929.

34 A Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa „megnyugvással vette tudomásul” Klebelsberg intézkedését az igazgatói és a kurátori hatáskör szétválasztásáról. Az igazgatótanács határozatának kialakulásában nyilván szerepet játszott Gerevich Tibor – Miskolczyra nézve nem különösebben hízelgő – előadói véleménye. Gerevich szerint amióta „a Fraknoi-féle intézet helyett a sokkal nagyobb keretek között létesített Római Magyar Intézet vezetését kellett ellátnia, a tapasztalatból azt a meggyőződést szerezte, hogy ennek a nagy intézetnek Budapestről való adminisztrálását nem láthatja el. Ezért az ő óhajására is történt olyan intézkedés, hogy az intézet élére külön igazgató állíttassék. [...] Miskolczy Gyulának folyamatban van a római egyetem magyar történeti tanszékére való kinevezése. Ha ez a kinevezés bekövetkezik, Miskolczyra igen nehéz feladat vár, egyrészt azért, mert hiányos olasz nyelvi ismeretei miatt egy ideig nyelvi nehézségekkel kell küzdenie, másrészt azért, mert az új tanszék és a tanszék mellé szervezendő egyetemi magyar intézet megszervezése és magyar szempontból fontos súlyának kiépítése egy ember munkaerőjét erősen igénybe fogja venni. A római egyetemi tanszék mellett Miskolczy könnyen elláthatja a Fraknoi-féle intézet örökébe lépett történeti osztály titkári teendőit, arra azonban, hogy e két munkakör mellett még a nagy intézet egész munkaerőt kívánó igazgatói teendőit is megfelelően

Kurátorként azonban Gerevichnek még mindig nagyon komoly befolyása maradt. „Visszatért római munkámban való hitem, melyet a csak nemrégig igazságtalan tendenciák már-már megingattak bennem – írta Hómannak 1931 februárjában, a Magyary-jelentés következményeire utalva. – Tavalyi sebeimre itt bőven rakják a tapaszt. Itt létem alatt megválasztottak a Romagnai Kir[ályi] Történeti Társulat tagjává. A bolognai S. Stefano-múzeum megbízott az újjárendezéssel és a katalógus elkészítésével. Nincs este meghívás nélkül. A napokban Marconinál, az Akadémia elnökénél voltam estélyen. Több meghívást kaptam előadások tartására, Róma, Milano, Bologna. Az olasz közokt[atási] miniszter, Giuliano elhalmoz barátságával. Az egyetemen még mindig fájlalják, hogy nem fogadtam el a magyar katedrát. Remélem, nem veszed dicsekvésnek, s mint jó barát megérted a pszichologiai okokat, amiért előtted mégis eldicsekuszom velük. Bizonyára tudod vagy érzed, mennyire jólesett mindig meleg barátságod, különösen tavaly, ami kárpótolt sok csalódásért és hamis barátságért”.³⁵

Gerevich pozíciójának újbóli erősödését jelezte, hogy 1932 márciusában – nagyvonalúan megfélemedkezve a három–négy évvel azelőtti, számos szabálytalanság következtébeni felelősségéről – ő maga tett előterjesztést az Intézet gazdálkodásának új alapokra helyezéséről. „Az Intézet eredetileg közel ötven ösztöndíjas befogadására volt tervezve, amely számot az első három évben megközelítőleg be is töltöttük. [...] Ma már elegendő számban állnak rendelkezésre fiatal olasz szakos tanárok és tanárnők, s így az ösztöndíjasok számát tárgyi szempontból is redukálni lehet. Hasonló a helyzet a más szakos ösztöndíjasokat illetően”, ám „a magasabb tudományos és művészeti kiképzésre szánt ösztöndíjak fenntartása az eddiginél csökkentebb mértékben továbbra is szükséges. [...] Ha a római magyar állami ösztöndíjasok számát 10–12-re is csökkentjük, még mindig a Magyar Intézet lesz a legnépesebbek egyike” Rómában. A „kisebb számú igazán arra való tehetségek helyes kiválasztásával az Intézet koncentrált tudományos teljesítményét ily módon még fokozni lehet. Elegendőnek tartanám, ha a papi osztályba négy, a történeti osztályba három, a művészeti osztályba hat ösztöndíjas küldetnék ki (három festő, két szobrász, egy építész), amihez esetleg adandó alkalommal még egy olyan ösztöndíjas járulna, aki magasabb tudományos fokon valamely más szakmával, klasszikus vagy olasz irodalommal és nyelvészettel, római joggal behatóan foglalkozik. Ez összesen tizennégy ösztöndíjas volna, aminek szinte a fele az olasz kormány által rendelkezésre bocsátott ösz-

ellássa, számítani nemigen lehet, mert ebből valamelyik munkakörnek mindenesetre kára származik.” A Gerevich után hozzászóló Csánki Dezső teljesen egyetértett Gerevichcsel: bár Miskolczyról „a legjobb véleménnyel van, mégis lehetetlennek tartja, hogy a hármas munkakört az ügy kára nélkül megfelelően elláthassa. Még ha nyelvi nehézségei nem is volnának, a római egyetemen a magyar történeti tanszék lelkiismeretes ellátása [...] teljes munkaerejét igénybe fogja venni, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy a római magyar tanszék tanárának magyar szempontból bizonyos reprezentatív kötelességei is lesznek.” (MOL K 726 – 1930–552.) Miskolczyt hivatalosan végül is a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsának javaslatára (MOL K 726 – 1930–783.) nevezte ki Klebelsberg. (MOL K 726 – 1930–832.)

35 OSzKK Fond 15/579. Gerevich Tibor Hóman Bálinthoz. 1931. febr. 12.

töndíjak terhére esnek.” Ezzel az ösztöndíjasokra esett addigi költségvetési tételek 75%-át lehetne megtakarítani. Emellett a négy tudományos tisztviselő alkalmazása – tekintetbe véve az ösztöndíjasok számának jelentős csökkenését – szintén indokolatlan. Akárcsak az Intézet négy osztályának további fenntartása, hiszen „csak az egyházi osztály különállása tartandó fenn, amit a papok belső élete és egyházi fegyelem kétségkívül megkíván. [...] Az elhelyezés és a fegyelem szempontjából a történeti osztály ösztöndíjasai és a többi, nem egyházi ösztöndíjasok között nincs különbség, s így tulajdonképp ez az osztály csak az Akadémiával szemben, teoretikusan bír különállással. [...] Külön főiskolai osztályt meg éppen nem indokolt fenntartani”. Gerevich egyben – már nem először – javasolta az első emeleti helyiségeknek a vatikáni magyar követség részére történő bérbeadását, mivel „ez lényegesen megtakarítást jelentene dologi kiadások tekintetében úgy a külügyminisztérium [...], mint a mi intézetünk költségvetésében.”³⁶

Nem sokkal ezután a külföldi magyar intézetek felügyeletét ellátó *Országos Magyar Gyűjteményegyetem* Igazgatótanácsának ülése 1932. április 19-én a római Akadémia személyzetének revíziójáról tárgyalt. A helyszíni tapasztalataira hivatkozó Gerevich mondandóját több hozzászóló is megerősítette ugyan, mégsem tekinthetjük igazán szimpatikusnak római kollégája, Miskolczy Gyula befekettetését. Gerevich ugyanis kijelentette: „tudja, hogy dr. Miskolczy Gyula igazgatói működésében nem tanúsított oly tapintatosságot és ügyességet, melyet egy ilyen exponált vezetői állásban levő tisztviselőtől meg kell követelni s ez az intézet érdekeinek hátrányára bizonyos súrlódásokra vezetett”. Egyben ismét magát ajánlotta, megjegyezve, hogy ő évente legalább öt hónapot tartózkodik kurátorként Rómában, így az itt kiépített összeköttetéseit tökéletesen fenn tudja tartani. „Az adminisztráció munkáját pedig dr. Luttor Ferenc ellenőrzése mellett dr. Várady Imre titkár megfelelően el tudja látni.” Az igazgatótanács végül úgy döntött, hogy az önálló igazgatói állást átmenetileg meg kell szüntetni, annak korábbi feladatait Luttor Ferenc díjazás nélkül láthatná el.³⁷ (Végül ez nem következett be, Miskolczy 1935-ig igazgató maradt.)

Ugyanez az igazgatótanács ugyanebben az esztendőben, 1932. szeptember 6-i ülésén, a római intézet szervezeti szabályzatával kapcsolatban kifogásolta, hogy a Gyűjteményegyetem által a miniszterhez fölterjesztett javaslatot megváltoztatták, s ennek értelmében a kurátor, azaz Gerevich hatásköre szűkül a jövőben az igazgatóéval szemben. Mivel e módosítás azonban a közben kialakult helyzethez igazodott, így elfogadható volt a tanács számára.³⁸ Azt, hogy végül mégsem így történt, s megint Gerevich számára kedvezően alakultak a dolgok, világosan bizonyítja egy valamivel későbbi irat, amely szerint – tökéletesen ellent-

36 MOL K 726 – 1932–277. és 307. Az Est 1932. máj. 31-i tudósítása szerint az ösztöndíjasok számát máris az addigi felére csökkentették, és „elhatározták, hogy a római *Collegium Hungaricum*ba beköltöztetik vatikáni követségünket. Ezzel a külügyi szolgálat terén is *komoly megtakarítást érnek el.*” Nem szüntettek meg se egyetemeket, se *Collegium Hungaricum*okat, se állami színházakat. Az Est 1932. máj. 31. 3.

37 MOL K 636 – 1932–1936–21 –2. – 16 225/1932.

38 MOL K 636 – 1932–1936–21 –2. – 21 515/1932.

mondva az előbb idézetteknek – újra megerősödött Gerevich pozíciója, éppen az Intézet szabályrendeletének szeptemberi elfogadása miatt. E rendelet ugyanis „az Intézet tudományos munkájának irányítását kivette az igazgató kezéből s dr. Gerevich Tibor kurátor úrnak tartotta fenn. Ugyancsak a kurátor úr felügyelt a művészeti osztály tanulmányaira, s irányította a művészettörténelemmel foglalkozó tagok munkásságát”.³⁹

A Palazzo Falconieri eladásának terve

Gerevich takarékoskodást megfogalmazó tervei s azok részbeni megvalósulása után is nyilvánvaló volt, hogy a kultuszminisztériumban a viszonylag nagy költségek ráfordításával fenntartott intézet munkájának hozadékát, a „megtérülést” nem tartották arányosnak a befektetett összegek nagyságával. Ezért került komolyan szóba 1933-ban, majd 1935-ben a csak néhány éve megvásárolt Falconieri-palota eladása. 1933-ban a – Mussolini kezdeményezésére már korábban elindított – nagyszabású római városrendészeti terv fenyegetett azzal, hogy a palota egy részét le kell bontani. Gerevich Tibor szerint ezért vált szükségessé, hogy „a Római Magyar Intézet évek óta vajúdo kérdése, igazi szükségleteinek megfelelő megoldást nyerjen. Nyilvánvaló, hogy a négyemeletes Falconieri-palota és a mellette levő kétemeletes művészház túlnő a Római Magyar Intézet reális szükségletein. Évek óta kísérlet történik olyan megoldásra, hogy a vatikáni magyar követség foglalná el az épület egy részét, az erre vonatkozó tárgyalások azonban nem vezettek eredményre, s talán nem is kecsegtetnek eredménnyel a jövőben sem, tekintetbe véve azt, hogy a követség idegenkedik attól a gondolattól, hogy egy különböző jellegű és társadalmi keretű intézménnyel [...] legyen egy épületben. [...] Természetellenes és szinte tarthatatlan helyzet, hogy ugyanakkor, amidőn a Fraknoi-villában a Római Magyar Intézetnek egy, a reális kereteknek megfelelő saját kisebb épülete van, ugyanakkor kénytelen legyen egy négyemeletes palotát fenntartani”. Emiatt a költségvetési támogatások nagy részét „luxus-jellegű kiadásokra kell fordítani, s így a tulajdonképpeni céljától, az ösztöndíjasok kiképzésétől, az Intézet tudományos és művészeti munkájától elvonni, már olyan mértékben, ami veszélyezteti az Intézet szellemi teljesítőképességét és az első években szerencsésen kivívott pozícióját a hasonló római idegen intézetek között”. Tovább rontotta a helyzetet, „hogy az intézet nagyszámú szabad helyiségeit [a korábbi fenntartásokat félretéve] penziószerűen használták ki. [...] Ez egész szokatlan a római külföldi intézeteknek szinte parnasszusian izolált és emelkedett életmódjához képest; s tulajdonképpen anyagilag sem hoz sokat”, az Intézet „tudományos jellegét pedig kulturális és penzió-szellemre változtatják át. Szinte gondviselészerűen jött az épület részbeni lebontásának, nézetem szerint nehezen elhárítható körülménye, mintha megmutatná az utat, amelyen a Római Magyar

39 MOL K 726 – 1933–335–49.

Intézet a fényes palotának nyomasztó terhétől megszabadulhat, anélkül, hogy ezért akár a hazai, akár a külföldi közvélemény előtt rá ódium hárulhatna.”

Gerevich mintha megfeledkezett volna arról, hogy annak idején éppen ő szorgalmazta a Falconieri-palotába költözést... Vagy nagyon is jól emlékezett erre, de helyesen látta, hogy a kultusztárca lehetőségei – akárcsak az egész magyar állami költségvetése – sokkal szűkösebbek voltak 1933-ban, mint a húszas évek végén. Még akkor is, ha az új miniszternek, Hóman Bálintnak legalább akkora, de inkább nagyobb hatalma volt a kormányon belül, mint egykor Klebelsbergnek. Ráadásul Gerevichnek – bár Klebelsberg is mindenben támogatta kultúrpolitikai törekvéseit – Hómannal az elődjénél felhőtlenebb volt a viszonya. Régi barátság fűzte a „Kultusz”-hoz, ahogyan Hómant oly sokan nevezték.

Úgy vélem, Gerevich memóriájával nem volt semmi gond: viszont nagyon jól érzekelte a megváltozott körülményeket, és igyekezett azokhoz minél jobban és zökkenőmentesebben igazodni. Részben éppen amiatt, hogy az Akadémiával kapcsolatos eredeti elképzeléseiből menthesse azt, ami menthető. Ezért az imént idézett javaslata szerint a palota egész épületét föl kellene ajánlani az olasz kormánynak, s az Intézetnek az átalakítással kibővíthető Fraknoi-villába kellene visszaköltöznie. Ezáltal „az Intézet még csak fokozhatná az olasz kulturális életben való tevékenységét, ami célja és feladata is, hiszen a palota eladása által kedvezőbb anyagi helyzetbe jutna [...], a Fraknoi-féle házakban vissza lehetne térni ahhoz az egyszerű és takarékos, tudományosan és mindenképpen bevált adminisztrációhoz, amellyel a Fraknoi Intézet a háború utáni első években kifogástalanul működött.”⁴⁰

1934 februárjában Gerevich újabb tervekkel állt elő. Beszámolt Hómannak arról, hogy „régí jó ismerőse”, Suvich olasz külügyi államtitkár, meglátogatta a római II. Arte Sacra (Nemzetközi Egyházművészeti Kiállítás) újszerűen és szellemesen berendezett magyar pavilonját – egy Árkay Bertalan kialakította templombelsőben kaptak helyet az alkotások –, ahol az Akadémia egykori és akkori ösztöndíjas művészei mutatkoztak be. Természetesen beszélt vele a Palazzo Falconierivel kapcsolatos tervekről is, jelezve, hogy ő csak előzetes tárgyalásokat folytat erről Hóman megbízásából. „Suvich az elmondottakat a legnagyobb megértéssel fogadta, s teljesen érti és helyesli tervedet [...] – írta Gerevich. – Úgy látom s bizton hiszem, hogy erős támaszunk lesz Mussolininál a ház megvételeiben és az egész program lebonyolításában, amihez a Te és a kormány hathatósabb kérésére

40 Az 1933-as tervekről ld. Gerevich Hóman Bálint kultuszminiszterhez írott, júl. 12-i keltezésű, kilencoldalas följegyzését: MOL K 636 – 1932–36 – 63–22 950/1933. – 1933 decemberében Gerevich a Római Magyar Történeti Intézet Bizottságát is arról tájékoztatta, „hogy tervbe van a Palazzo Falconieri eladása éspedig abból az okból, mert megállapított, hogy ez a palota az ösztöndíjasok elhelyezésére túlméretezett, újabban csak 16 ösztöndíjas és ezzel szemben húsvétkor több mint hetven idegen vendég, illetőleg a nyár folyamán több mint háromszáz vendég lakott benne, továbbá, hogy a palota berendezése nem célszerű, ez a luxuspalota az intézet elhelyezése céljának nem felel meg, sem tudományos, sem művészeti célokra nem alkalmas, [...] fenntartása is óriási költségbe, évenként 60 000 pengőbe kerül; az sem megfelelő, hogy az intézetben különböző ösztöndíjasok, pl. művésznövendékek mellett teológusok vannak egy fedél alatt elhelyezve stb.” (Idézi: *Fráter Jánosné*: i. m. 257.)

van szükség. A döntés Mussolini kezében lesz, de Suvich szava és a kormány kezére sokat nyom a latban [sic!], ez lesz a döntő és a sikerben nagyon bízom [...]. Én itt párhuzamosan tárgyalok Ercole közoktatási miniszterrel, s Mussolini erről az oldalról is megkapja a nyomatékot. Épp azért maradok még itt s megvárom Mussolini látogatását a kiállításon, ami márc. elejére van jelezve (3.-a), hogy a magyar teremnek igazán lenyűgöző hatása alatt néki is előadjam a magyar művészház jövő tervét és kérem támogatását. Szerdán a pápához megyek s átnyújtok neki egy pergamen kötésű, kódex-díszítésű albumot a magyar teremnek és szebb tárgyainak 30 fényképével. (Mint volt könyvtáros, szereti az ilyen dolgokat.)”

Gerevich e leveléhez egy pro memoriát is mellékelte a Palazzo Falconeri eladásának szükségességéről. Ebben pontokba szedve ismételte meg korábbi érveit, illetve ki is egészítette azokat. Kijelentette, hogy a palota az Akadémia céljaira „túl nagy”, „túl díszes és gazdag”, „fenntartása sokba kerül”, „kényszerű hotelszerű hasznosítása méltatlan és lehetetlen állapotot teremtett”. Rendelkezésének sem felel meg igazán, mert nincs benne kiállítási helyiség, „holott hagyományoszerűen minden római külföldi Akad[émia] rendez az év végén növendék kiállítást, melyet a király nyit meg”. Ugyanakkor az olasz kormány fontos az épület megszerzése, mert nemzeti műemlék és Borromini egyik legszebb alkotása, ezen túl „jó karban van” és „olasz reprezentatív épületek és intézmények közelében” fekszik. Ráadásul a palota egy szárnyának kisajátítása csak idő kérdése, hiszen Mussolini városrendezési terveibe esik, s így ha „az olasz kormány az egészet megveszi, tulajdonképp olcsóbban veszi, mert különben a kisajátítást meg kellene a jelenlegi tulajdonosnak, azaz a magyar államnak fizetnie”. Számos olasz intézmény költözne szívesen a palotába.

Gerevich ekkor már nem a Fraknoi-palota újbóli, bővítéssel korszerűsített használatát szorgalmazta, hanem azt javasolta, hogy a Valle Giulianának a „részünkre ingyen már felajánlott, parkszerű telkén” kellene új művészeti Akadémiát építeni. Ugyanis ezt „a hatalmas parkot [...] (a Pincio és a Villa Borghese közelében) az olasz kormány művészeti negyedé és a római Külföldi Akadémiák negyedévé építi ki; itt állnak a modern képtár, továbbá az angol, holland, svéd, román Akadémia új épületei”, ide tervezik a cseh, az egyiptomi és az argentinai Akadémiát is. Gerevich javaslatának utolsó két bekezdését Hóman – aki szinte mindig színes ceruzával írta az aktákra megjegyzéseit – pirossal, kíméletlenül áthúzta. Itt az szerepelt, hogy „az eladásért remélhető összeg feléből, magyar reneszánsz stílusban felépíthetjük a magyar művészházat, melynek alapkövét öszszel a magyar kultuszminiszter tenné le”, illetve Gerevich figyelmeztetett arra, hogy az intézet olasz neve „Accademia d’Ungheria és nem: Collegium Hungaricum; Collegium (Collegio) t.i. az olasz nyelvhasználatban papi intézetet vagy középiskolai internátust jelent.”⁴¹ (Hóman kihúzása ellenére hamarosan a magyarban is az – egyébként már korábban is a Collegiumnál többször használt – Akadémia megnevezés honosodott meg.)

41 OSzKK Fond 15/579. Gerevich Tibor Hóman Bálinthoz. 1934. febr. 17.

Gerevich többszöri javaslatait – kivéve az új Akadémia építésére vonatkozót – megfogadta Hóman. Ezeknek megfelelően 1934 novemberében intézkedett, hogy az addig bérbe adott Fraknói-villa bérleti szerződését – mivel a kiérkező magyar tudósokat itt kívánja majd elszállásolni – 1934. december 31-ig elmondják föl, s ezután a Falconieri-palota eladására, illetve a Fraknói-villa átalakítására vonatkozó terveket is a minisztertanács elé terjesztette.⁴² Rögtön ezután megint változott a helyzet. Gerevich nyomán már Hóman is új otthon építését kezdeményezte. Mint mondta, 1935 „február havában Rómában folytatott tárgyalásaink során megbeszéléseket folytattam az olasz kormányelnök úr önagyméltóságával arra vonatkozóan, hogy nem volna-e lehetséges a palotát értékesíteni. [...] Az olasz kormányelnök úr teljes egészében magáévá téve elgondolásomat kijelentette, hogy hajlandó az épületet az olasz állam részére 5 000 000 líráért megvásárolni. A befolyó összeget részben az olasz állam által a magyar állam részére adományozandó telken építendő új magyar intézet költségeire kívánom – mintegy fele összegben – fordítani, míg a vételár fennmaradó része alapszerűen kezelve arra szolgálna, hogy annak jövedelméből az ösztöndíjasok költségeit fedezzem.” A kultuszminiszter elképzeléseit az Akadémia felettes szerve, a Gyűjteményegyetem örökébe lépő *Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa* is elfogadta és helyeselte.⁴³ Így nem meglepő, hogy Hóman Bálint a képviselőház 1935. június 18-i ülésén bejelentette: „Az olaszországi Collegium Hungaricum épületét, a Falconieri-palotát római tartózkodásom alatt eladtam, az olasz kormány feje volt szíves azt megvásárolni olyan összegért, hogy abból az új és a célnak megfelelőbb modern épületet felépíthetjük és emellett még bizonyos összegünk marad, amellyel fundálhatjuk ezt az intézményünket.”⁴⁴

Sajnos az egykorú forrásokból és a visszaemlékezésekből sem derül ki, hogy e magabiztos, már kész tényeket rögzítő kijelentés ellenére miért hiúsult meg az épületcsere. Mindenesetre az 1935-ben aláírt magyar–olasz „szellemi együttműkö-

42 A Fraknói-villa saját kezelésbe vételéről: MOL K 636 – 1932–36 – 63–24 392/1934. A minisztertanács előterjesztés: MOL K 27 – 1935. febr. 20-i ülés, 67. napirendi pont. Eszerint Hóman, Gerevich tanácsára, az Olaszországgal kötendő szellemi együttműködési egyezmény záró jegyzőkönyvébe is be kívánta venni az alábbi passzusokat (végül ez nem történt meg): „Az olasz kir. kormány készségét fejezi ki, hogy támogatni fogja a magy. kir. kormánynak azt a törekvését, hogy a római Magyar Intézet céljának és feladatának mindenképpen megfelelőbb elhelyezést nyerhessen és ezáltal jövő működése és fejlődése fokozottabban biztosítható, s evégből a Magyar Intézet mai elhelyezésére szolgáló Palazzo Falconieri megvétele, illetve új épület emelésére alkalmas telek biztosítása iránt külön megállapodás létesítésére a tárgyalásokat haladéktalanul felveszi. [...] A magy. kir. kormány egyúttal kijelenti, hogy a Palazzo Falconieri eladási árából a magyar állam tulajdonát alkotó ún. Fraknói-villát a kiküldendő magyar ösztöndíjasok egy részének otthonául megfelelően átalakítja s a rendelkezésre bocsátandó telken ösztöndíjasai részére magyar házat épít. A fennmaradó összeget, alapítványként kezelve, a magy. kir. kormány a Római Magyar Intézet és ösztöndíjai kiadására fogja fordítani.”

43 Hóman Bálint átírata a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának 1935. máj. 11-i keltezésű; a Nemzeti Múzeum máj. 20-i igazgatótanács ülése hozzájárult az épület eladásához: MOL K 726 – 1935–324. Ld. még: MOL K 636 – 1932–36 – 63–23.022/1935.

44 *Hóman Bálint: Művelődéspolitikai. Bp. 1943. 583.*

désről” szóló egyezmény (1935:XVIII. tc.) 1. §-a a *Római Magyar Intézet* magyar kormány általi további fenntartásáról intézkedett, és – utólag, azt gondolom, hozzátehetjük: hála Istennek – az Intézet ezután is a Via Giulia 1. szám alatti Palazzo Falconieriben működött.

A Gerevich-korszak vége az Akadémián

Gerevich kurátori működéséről 1935-ig vannak pontos adataink. Hóman ez év őszén valamennyi külföldi magyar intézet szervezetét, így a rómaiét is egyszerűsítette. Ebben persze nyilván a Gerevichet – mint láttuk – nem különösebben kedvelő miniszterelnököknek, Gömbös Gyulának is szerepe volt. A kultuszminisztérium egyik miniszteri titkára, vitéz Nagy Iván ugyanis 1935 szeptemberében – egy Gömbössel folytatott beszélgetésre hivatkozva – arról tudósította báró Villani Frigyes római magyar követet, hogy a római magyar kulturális és tudományos intézetek (a Történeti Intézet és a *Collegium Hungaricum*/Magyar Akadémia) igazgatása, illetve a római egyetem magyar tanszékének vezetése egy kézbe kerül, amint az már Bécsben és Berlinben megtörtént. Ezért eltörlik Gerevich kurátori tisztségét is, „a felügyeletet és irányítást a Külföldi Magyar Intézetek Kuratóriuma fogja gyakorolni”. (Ez a szerv végül nem jött létre.) Ugyanakkor „Gerevich Tibor kurátori címének megtartásával tagja lesz a kuratóriumnak.”⁴⁵ Kissé felemás volt e megoldás – ám beleillett a Gerevichsel kapcsolatos, egymásnak sokszor ellentmondó kultuszminisztériumi intézkedések sorába. Ezeknek fő oka valószínűleg az volt, hogy a mind Gerevichsel, mind pedig Gömbössel baráti viszonyt ápoló Hóman – kettejük ellentétéről bizonyosan értesülve – igyekezett úgy intézkedni, hogy a kecske is jóllakjon, és a káposzta is megmaradjon...

Emellett nyilván külpolitikai megfontolások is szerepet játszottak a döntésben. Gerevich erős olasz szimpátiáját és kötődését – amely művészettörténeti és művészetpolitikai szemléletét is meghatározta – és igencsak kiterjedt itáliai kapcsolatait a kulturális diplomácia is sikerrel fölhasználta és kamatoztatta. Ugyanakkor a nemzetiszocialista művészetrel és a náci rendszerrel szembeni – nyíltan is hangoztatott – megnyilatkozásait nem valószínű, hogy jó szemmel nézték 1935-ben, amikor a Német Birodalom közép-kelet-európai befolyása egyre inkább növekedett, és részben emiatt a magyar külpolitika is – kénytelen-kelletlen – mind jobban németbarát irányba sodródott.

Gerevich már 1927-ben – természetesen még nem náciellenes éllel, de a németek negatív hozzáállását éppen az olaszok pozitív példájával szembeállítva – hangoztatta: „A németek kultúrbekebelezései tudatos világhatalmi törekvésekből folynak; tudott és erőszakos belemagyarázások.” Állítását a középkori magyar művészet német tudomány általi kisajátítási törekvéseiből vett példákkal is

45 P. Szűcs J.: A „római iskola” i. m. 115. (P. Szűcs Julianna téved, amikor vitéz Nagy Ivánt államtitkárnak nevezi.)

igazolta.⁴⁶ Néhány évvel kurátorsága elvesztése után, 1939-ben pedig – minden bizonnyal a legolvasottabb tanulmányában, *A magyar művészet szellemében* – a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* című kötetben az imént idézetnél is jóval határozottabban szállt szembe a hivatalos német művészettörténet-írás egyik legnevesebb képviselőjével, Wilhelm Pinderrel. A „mai, politikai gondolkodásra kivetített történetírásnak legjellegzetesebb képviselője”-ként jellemezte őt. Kárhoztatta az ideológiának mindent alárendelő látásmódját, amellyel szinte a teljes középkori magyarországi művészetet német eredetűnek hirdette, és szemére hányta, hogy téves tételei bizonyítását igen felületesen, számos tárgyi tévedéssel terhelten végezte. Emellett – mint szinte minden esszéjében – itt is kiemelte a magyar művészet fejlődését megtermékenyítő olasz hatásokat, egyben pedig, politikai ellenérzésének is hangot adva, kiemelte: „Az antropológia megállapította, hogy tiszta fajok ma már nincsenek, a művelődés története pedig azt a tanulságot, hogy mennél keveretlenebb a faj, annál merevebb és mozdulatlanabb a műveltsége. A művészet a szellemnek és a léleknek sokkal bonyolultabb megnyilatkozása, semmint a koponyavizsgálat mérőléceivel, vagy a vércutatás lombikjával meg lehetne fejteni.”⁴⁷

Gerevich értekezésének igen kellemetlen – ám korántsem véletlen – következménye volt, hogy a Magyarország egész területén kiváló információs hálózatot működtető budapesti német követségre hamarosan egy feljelentéssel egyenértékű „beadvány” érkezett. Ennek ismeretlen szerzője Gerevichet azzal vádolta, hogy írása – amely Pindert a széles közönség, nem pedig a szűk szakma előtt hozta rossz hírbe – akár a két ország közötti politikai kapcsolatok megromlását is eredményezheti. Az iratnak érdekesen alakult a sorsa. Vélhetőleg a német követség továbbította a magyar külügyminisztériumba, amely Gerevichet valószínűleg válaszkérésre szólította föl, majd Gerevich német nyelvű feleletét visszaküldte a birodalmi követségre.

Gerevich védekezése felért egy újabb támadással. Kijelentette, hogy Pinder középkori magyar művészettel kapcsolatos elképzelései – melyek a „keleti német gyarmati művészet” (*ostdeutsche Kolonialkunst*) területének tekintik a Felvidéket és Erdélyt is – a magyar tudományosságot és szellemi életet, sőt, általában a magyarságot is sértik, így nem ő vétett Pinderrel szemben, hanem éppen fordítva történt. Ismét felhívta a figyelmet Pinder szakmai hibáira, hivatkozott jó néhány német kollégájával ápolta kiváló kapcsolatára, végül megállapította: „Meggyőződésem, hogy a Pinderrel folytatott vita tisztázása a szoros német–magyar szellemi együttműködésnek nem kárára, hanem éppen hasznára válik, s ez volt a tanulmányomban megjelent kritika nyilvánvaló célja is.”⁴⁸

46 Gerevich Tibor: *A magyar művészet jelentősége*. Magyar Szemle 1927. 3. sz. 241–252. Az idézet: 243.

47 Gerevich Tibor: *A magyar művészet szelleme*. In: *Mi a magyar?* Szerk. Szekfű Gyula. Bp. 1939. (A Magyar Szemle könyvei XV.) 419–488. (Az idézett részek: 425. és 433.)

48 Auswärtiges Amt, Politisches Archiv, Gesandtschaft Budapest, K. 173. (Pinder Prof. Dr. Wilhelm-dossier.)

Nézeteit a későbbiekben is fenntartotta. Egy 1940-ben, kifejezetten a német olvasóközönség számára megjelent – de kizárólag magyarok írta és Budapesten kiadott – kötetben, a magyar művészet történetét néhány oldalon összefoglalva is szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a német és a magyar művészeti kapcsolatok „korántsem olyan egyoldalúak, mint azt általában gondolják”, hanem a kölcsönös átadáson és átvételen alapulnak.⁴⁹ Aradi Nóra szerint pedig: „Az olaszországi igazodást a húszas évek elejétől propagáló és szervező Gerevich Tibor a náci Németország emlékműveinek, hivatalos kiállításai anyagának művészet voltát is kétségbe vonta, és ennek nyíltan hangot is adott, közvetlenül az ország 1944-es náci megszállása után.”⁵⁰

A nemzetiszocialista német művészetet mindenben elvető, vele szemben az olasz orientációt hirdető Gerevich kurátori tisztsége tehát 1935-ben megszűnt, de a kurátori címet használhatta, s néhány alkalommal még ekként lépett föl. A velencei Biennále és a háromévenkénti milánói, iparművészeti Triennále állandó kormánybiztosaként pedig továbbra is meghatározó személyisége maradt a magyar–olasz kulturális kapcsolatoknak. Gyakran lakott az Akadémián, gyakran osztogatott tanácsokat. „Ellenlábasa”, Miskolczy Gyula 1935 szeptemberéig volt igazgató. Ekkor áthelyezték Bécsbe, ahol az ottani *Collegium Hungaricum*ot és a *Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézetet* vezette (egyben a magyar levéltári, majd múzeumi delegációt is, ezen kívül pedig még a bécsi tudományegyetem magyar vendégprofesszora is volt).⁵¹ Utódai Koltay-Kastner Jenő, majd 1940 őszétől Genthon István voltak.⁵²

Azt, hogy Gerevich szívesen megtartotta volna kurátori hatáskörét, egyértelműen bizonyítja Hómannak 1935 novemberében írt levele. Ebben Gerevich kijelentette, hogy az Akadémia új szervezetében „Kastnert jó választásnak tartom, szinte az egyetlen megoldás.” Ugyanakkor jelezte, hogy mivel vele „a római tanszék kétségkívül irodalmi irányba fog eltolódni”, szüksége lesz egy fiatal historikus segítségére. „A másik hiánya a művészek, műtörténészek és régészek irányítása, ami Kastnertől távol áll, úgy lehetne segíteni, hogy ezt meghagynád nekem. Nagy örömmel vállalnám továbbra is, hiszen egy élet munkáját fektettem bele s igyekeztem az olasz kapcsolatok kiépítésével a magyar kultúrának és az országnak is hasznára válni. A római magyar művészek itt márkát jelentenek, s odahaza is komoly számításba jönnek. Csak a napokban ért megint az az öröm és elégtétel, hogy a legnagyobb összegű (2800 P.) hazai művészeti díjat, a Ferenc

49 Gerevich Tibor: Ungarische Kunst. In: Ungarn. Das Antlitz einer Nation. Hrsg. Zoltán Baranyai. Bp. 1940. 654–667. (Az erről szóló rész: 656.)

50 Aradi Nóra: Összefogás a népfrempolitikai jegyében. In: Magyar művészet 1919–1945. I. Szerk. Kontha Sándor. Bp. 1985. (A magyarországi művészet története 7.) 607.

51 Újváry Gábor: Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika. Klebelsberg Kuno és a Bécsi Magyar Történeti Intézet. Győr, 1996. 115–117.

52 A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1935–36. tanévben. Az 1927. évi XIII. tc. 7. §-a alapján előterjeszti a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter. Bp. 1937. 23. és A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak az 1939–40. tanévben. Az 1927. évi XIII. tc. 7. §-a alapján előterjeszti a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter. Bp. 1941. 4.

József-ösztöndíjat újra a római magyar Akadémia egy volt növendéke, Borberek Kovács Zoltán (3 évig volt itt) nyerte el, mint eddig minden évben, mióta az Akadémia fennáll. S hivatkozhatom arra is, hogy a legjobb fiatal magyar műtörténészek és régészek (Horváth, Genthon, Mihalik, Huszár, Kopp, Balázs, Nagy Lajos stb.) a római Intézetben dolgoztak vezetésem alatt, szerves folytatásaként az egyetemi tanulmányoknak; sőt itt képeztük a Szépművészeti Múzeum új restaurátorát, Kákai Szabót is. Kár volna ezt a szép fejlődési sort, művészeknél s műtörténészeknél, megszakítani. Tisztán, az egyébként remekül elgondolt új Kuratórium távolából nehéz lenne ezt a munkát elvégezni. Mint egyetemi professzor ráérnék, hogy e célból évente 2–3-szor, a szünidőkben rövidebb időre lejönnék Rómába, ami módot nyújtana arra is, hogy fenntartsam olasz összeköttetéseimet s eljárjak, intencióid és utasításaid szerint esetleges más kulturális akciókban. Hálásan vettem, máskor is, mindig tapasztalt azon jóindulatodat, hogy szerény közreműködésemet a változott helyzetben is igénybe venni óhajtod, ami nagy lelki megnyugvással és örömmel tölt el. Ha a kurátori tisztség mai formájában meg is szűnik, s az Intézet új szervezetet és szabályzatot kap, a kurátori címet – amint Villani [római magyar követ] közölte – megtartanám, amit nagyon köszönök. Szabad legyen azt kérnem, hogy a címnek valami tartalma is maradjon, hogy meghagynád az általános felügyeletet s a művészek, műtörténészek és régészek irányítását, ami nem ellenkezik a kuratórium koncepciójával, megfelelne a római Intézet speciális jellegének (művészek), s ha talán megérdemlem, elismerése lenne 15 éves római munkámnak, kezdve az Intézet bölcsőjétől. Gondolhatod, hogy hozzám van növe. Azt hiszem, itteni összeköttetéseimet, tájékozottságomat és ismereteimet olasz dolgokban még fel tudnám használni az Intézet és a magyar ügy javára, különösen Olaszország mai nehéz és kritikus helyzetében, a magyar–olasz barátság újabb erős fellángolása idejében. (Mint »Civis Romanus«-t az olaszok sem engednék el egészen...)

Kastnerrel jól kijövünk, ő mindig ragaszkodó volt hozzám, én is szeretem és nagyrabecsülöm s mindenképp segíteni fogom itteni működésében” – fogadkozott.⁵³

A források hiányossága miatt nem tudjuk pontosan, hogy Hóman Bálint végül is mit engedélyezett Gerevichnek, és mit nem. De hogy Gerevich komolyan gondolta, amit papírra vetett, az bizonyos. 1936 szeptemberében ugyanis a vele egyébként tényleg jó kapcsolatot ápoló Koltay-Kastner így panaszkodott Hómannak: „Méltóztass egyben megengedni, hogy tisztelettel eléd terjesszem következő aggályaimat is. Az utóbbi napokban ismételen kapok Tibortól az »Intézet Igazgatóságá«-hoz címzett rendelkezésszerű kéréseket, sőt olasz hatóságához szóló kérvény-ajánlást »Kurátor« vagy »Presidente« aláírással. [...] Mivel az Intézet igazgatását csak úgy vállaltam, ha független hatáskörrel rendelkezem; tudomásom szerint Te, Kegyelmes Uram, a Kuratórium tagjaira felügyelő és nem adminisztratív természetű ügyekben rendelkező feladatot kívánsz bízni, s mivel a már egyszer megszüntetett kettősség újraébredése az én itteni pozíciómat gyen-

53 OSzKK Fond 15/579. Gerevich Tibor Hóman Bálinthoz. 1935. nov. 4.

gítené s felelősségem kérdésében okozhat a jövőben esetleg zavart, baráti közbelépésemet kérem. Tibornak megírtam, hogy e kérdésben, esetleges összeütközés elkerülése céljából, Nagyméltóságodhoz folyamodtam”.⁵⁴

Koltay-Kastner sorainak megvolt a hatása. Tudomásom és eddig összegyűjtött adataim szerint ugyanis ez volt az utolsó eset, amikor Gerevich a kurátori címet használta. Tanácsait a későbbiekben is megfogadták, hiszen 1944-ig az MTA Római Magyar Történeti Intézeti Bizottságának a tagja maradt (sőt, elnöke [1937–1940], majd ügyvezető alelnöke [1940–1944] volt), az *Országos Ösztöndíjtanács* tagjaként pedig az ösztöndíjasok kiválasztásában is döntő szerepe volt. A két igazgató közül Koltay-Kastner felnézett rá, Genthon István pedig mesterének vallotta őt. Kardos Tibor még 1945 szeptemberében is elismerte egy emlékiratában Gerevich – aki „az olasz–magyar kapcsolatoknak immár negyed évszázada a lelke [...] volt” – múlhatatlan érdemeit. Egyben javasolta, hagyják meg őt az amúgy is csak „tiszteleti és tanácsadói megbízatást” jelentő kurátori tisztségben – ami e szerint, nyilván csak a szóbeszédben vagy a „szokásjog” alapján mégiscsak tovább élt.⁵⁵

Gerevichnek a *Római Magyar Akadémia* kapcsán sok baja volt a többnyire merev és rugalmatlan közigazgatással, a főhatóságot megtestesítő minisztériummal. A minisztériumnak is rengeteg gondot okozott a formaságokat elvető, a szabályoktól sokszor eltérően rendelkező, a pénzügyi lehetőségeket gyakran figyelmen kívül hagyó művészettörténész-kultúrpolitikus. Aki valószínűleg tökéletesen tisztában volt azzal, mit szabad, és mit nem, de néha – terveit megvalósítása érdekében – nyilván célravezetőbb volt a szórakozott tudóst játszania. Hiszen mindig megbocsátottak neki: szeretnivaló ember volt. Olyan, akinek a gyarlóságait is elfogadták.

És nemcsak szeretnivaló volt, de ő maga is nagyon szeretett élni. Szerette az életörömet sugárzó olasz légkört és művészetet. Az – elképzelései szerint – ezek minél teljesebb megismerésére alapított római Magyar Akadémiát. Szerette a derűt, a jókedvet, a szórakozást.

Rendkívül széles műveltsége volt, és tisztelte a tapasztalatok útján megszürt tudást. Ezáltal – Dercsényi Dezső találó megjegyzése szerint – „saját magát is szinte műalkotássá tudta felemelni”.⁵⁶ És bár idősödve már bölcs beletörődéssel szemlélte a körülötte teljesen felfordultnak tűnő világ eseményeit, 1954-ben, öregen és megfáradtan már nem sok oka volt örülnie az életnek. Hiába tarthatta meg szinte egyedülként a két világháború között is aktív tudósok közül egyetemi katedráját, ezen kívül minden tekintetben – tudományos szemléletével, világlátásával, vallásosságával – légtérbe került, fölöslegessé vált.

Emlékezni róla – akkor – csak a kedves tanítványnak, Genthon Istvánnak volt mersze és becsülete. Azóta is kevesen vállalkoztak erre. Pedig megérdemelne.

54 OSzKK Fond 15/875. Koltay-Kastner Jenő Hóman Bálinthoz. 1936. szept. 26.

55 Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945–1948). Összeáll., bev. Gönyei Antal. Bp. 1988. 367.

56 *Dercsényi Dezső*: Gerevich Tibor (1882–1954). *Életünk* 17(1980) 1081–1090.

GÁBOR UJVÁRY

THE ADVENTURES OF A LEARNED CULTURAL POLITICIAN
IN ROME AND IN HUNGARIAN OFFICES

TIBOR GEREVICH AND THE HUNGARIAN ACADEMY IN ROME

Tibor Gerevich (1882–1954) was the most well-known Hungarian art historian and made the deepest impression on a whole series of students. He had excellent external relations; he was known all over Europe as the standing secretary of the International Society of Art History, and the Hungarian trustee or government commissioner at international exhibitions. He was one of those few school-creating professors of humanities who could keep their chairs at the university of Budapest even after 1948–1949.

His fate and his life closely interlinked with Italy even when he was quite young at the beginning of the 1900's. He made friends with several Italian art historians, artists and politicians; he was even well acquainted with Mussolini. He regarded almost every era of Italian art as exemplary, and he always emphasized the fruitful influence it made on Hungary. He had a vital role in opening the doors of the Hungarian Institute of History in Rome, which was established in 1895 and closed between 1913 and 1923. It is mainly owing to him that the Collegium Hungaricum, later called as Hungarian Academy, was established in the Palazzo Falconieri, designed by Borromini and most likely purchased by Gerevich, in the Eternal City in 1927. Both institutions received primarily Hungarian state scholarship holders who generally did researches and created in Rome for one year. The Collegium Hungaricum received particularly artists and industrial designers, who – however representing different trends of style – formed the most important group of Hungarian art history in the 20th century, the so-called “Roman school”. Since Gerevich proposed the artists for scholarships to the ministers of education (Kuno Klebelsberg and Bálint Hóman) almost in every case, he can be regarded as the *spiritus rector* of the “Roman school”.

Nevertheless, Gerevich faced persistent difficulties in Hungarian offices, but it was partly his own fault. Although, he was well-known for his remarkable intelligence and cleverness, sometimes he was indeed improvident when it came to finances. In such a case he tried to assume the mask of an absent-minded scientist and artist in order to explain away his carelessness. Naturally, it contributed to his difficulties to a great extent that he held a plurality of offices: besides his duties related to Rome, he was the director of the Christian Museum of Esztergom and the leader of the Institute for Art History and Archaeology of the University of Budapest as well. From 1923 he acted as the director of the Hungarian Institute of History in Rome, including the tasks of the trustee at the Collegium Hungaricum between 1927 and 1935 (therefore he spent only four or five months in Rome, in addition to his other duties). Notwithstanding, he could make very significant influence on the work of Hungarian cultural institutions operating in Rome even so, because he could not be bypassed as a scientist and a cultural diplomat.